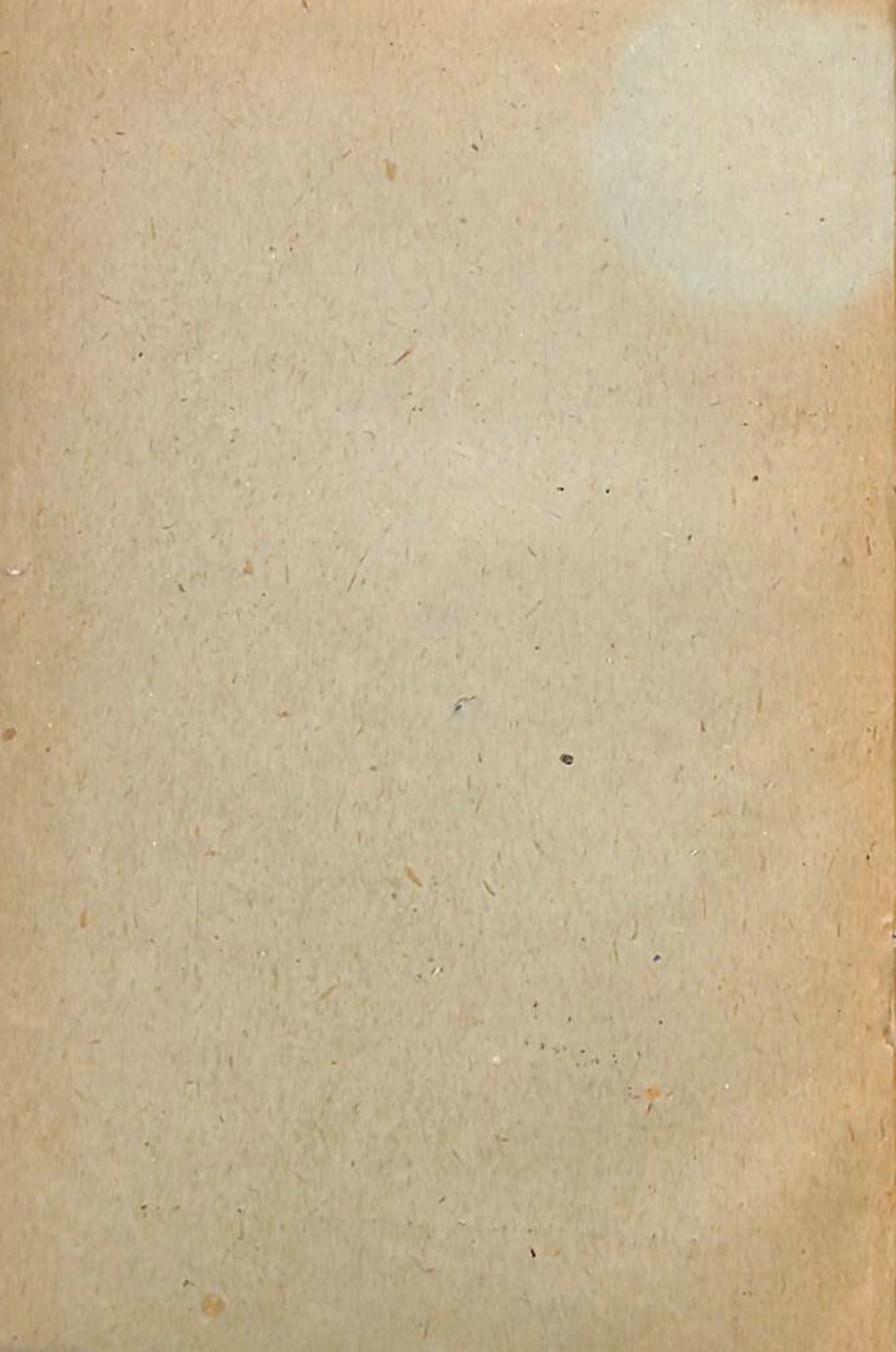

Ֆ. ԵՆԳԵԼՍ

Կ. ՄԱՐՔՍԻ „ԿԱՊԻՏԱԼ“-Ը I ՀԱՏՈՐ, I ԳԻՐԲ

ԿԱՊԻՏԱԼԻ ԱՐՏԱԴՐՈՒԹՅԱՆ ՊՐՈՑԵՍԸ

ՀԱՅԿՈՒՍՏՐԱՏ ● ՅԵՐԵՎԱՆ ● 1937

Ֆ. ԵՆԳԵԼՍ

PA

3K13

432

3.6997

Կ.ՄԱՐԲՍԻ „ԿԱՊԻՏԱԼ“-Ը I ՀԱՏՈՐ, I ԳԻՐԲ

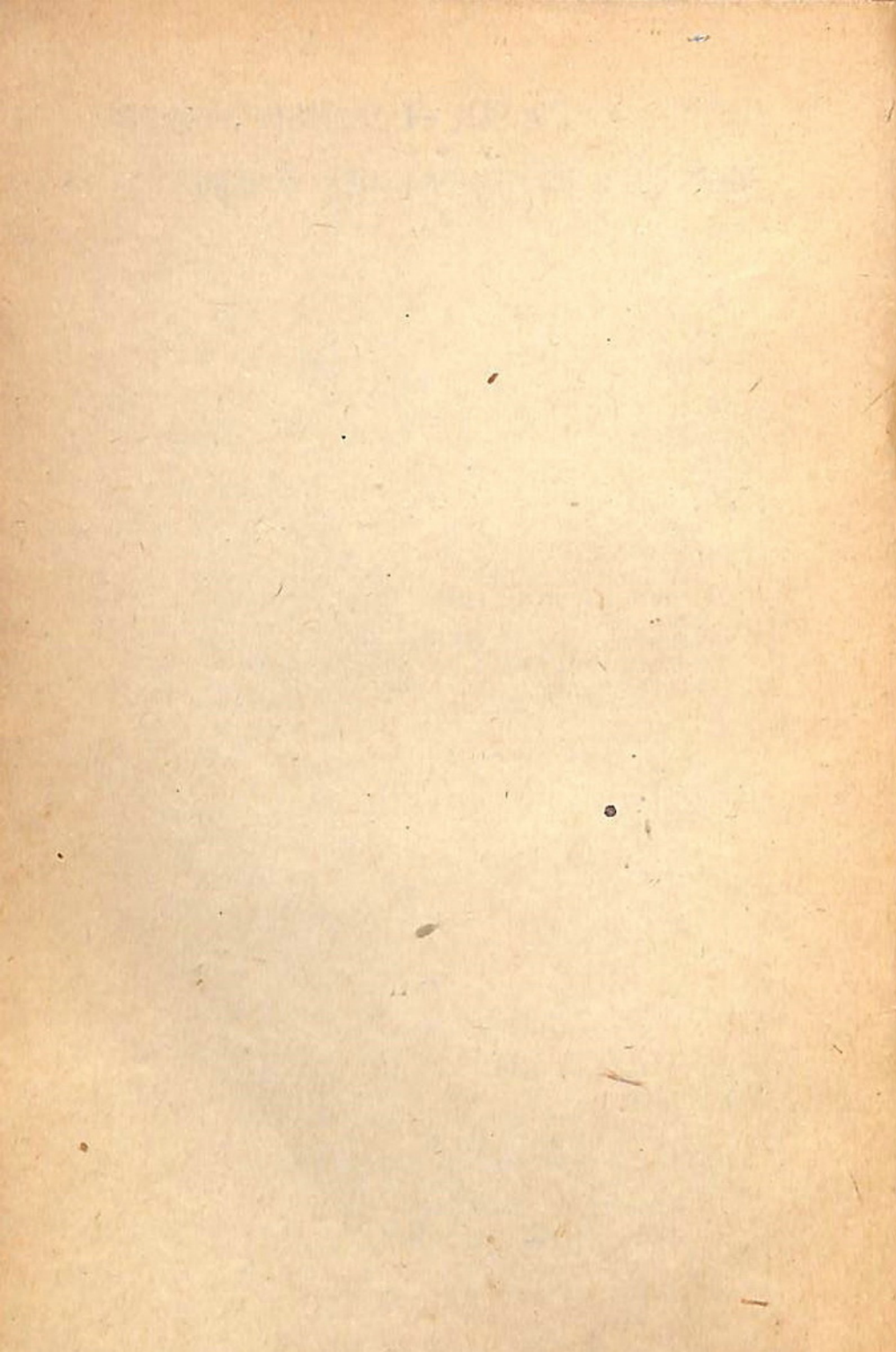
ԿԱՊԻՏԱԼԻ ԱՐՏԱԴՐՈՒԹՅԱՆ ՊՐՈՑԵՍԸ

A
4598
4658

Ф. ЭНГЕЛЬС
«КАПИТАЛ» К. МАРКСА, т. I, кн. I
Процесс производства капитала
Армпартиздат, Ереван, 1937

Կ. ՄԱՐԲՍԻ «ԿԱՊԻՏԱԼ»-Ը. Ի ՀԱՏՈՐ, Ի ԳԻՐԲ
ԿԱՊԻՏԱԼԻ ԱՐՏԱԴԻՈՒԹՅԱՆ ՊՐՈՑԵՍԸ

Ա. ՊՐԱՆՔ ՅԵՎ ՓՈՂ¹

1. ԱՊՐԱՆՔՆ ԻՆՔՆԻՆ

Այն հասարակությունների հարստությունը, վորոնց մեջ իշխում է կապիտալիստական արտադրությունը, կայանում է ապրանքների մեջ: Ապրանքը մի բան է, վոր սպառարժեք ունի. վերջինս գոյություն ունի հասարակության բոլոր ձևերում, բայց կապիտալիստական հասարակության մեջ սպառարժեքը միաժամանակ նաև փոխանակարժեքի նյութական կրողն է:

Փոխանակարժեքը յենթադրում է մի tertium comparationis², վորով նա չափվում է՝ աշխատանքը, փոխանակարժեքների ընդհանուր հասարակական սուբստանցը, այն է՝ հասարակականորեն անհրաժեշտ աշխատածամանակը, վոր առարկայացված է փոխանակարժեքի մեջ:

Ինչպես վոր ապրանքն է յերկտրոնված մի բան՝ սպառարժեք և փոխանակարժեք, այնպես էլ նրա մեջ պարունակված աշխատանքն է յերկտրոնված՝ մի կողմից իբրև վորո՞ւ արտադրողից գործունեություն, ջուհակի աշխատանք, դերձակի աշխատանք և այլն, ռոգտակար աշխատանք, մյուս կողմից իբրև մտքի աշխատանք, առաջինն սպառարժեք է արտադրում, վեր-

¹ Թվագիր ծանոթագրությունները և միջակ փակագծերը հայերեն թարգմանությանն են: Խմբ.

² Բառացի՝ բաղդատման համար յերրորդը, այսինքն չափիչ:

ջինը փոխանակարժեք. միայն վերջինն է քանակա-
պես բաղդատելի (skilled և unskilled¹, բարդ և պարզ
աշխատանքի տարբերումը հաստատում է այս):

Փոխանակարժեքի սուբստանցն ուրեմն վերացական
աշխատանքն է, նրա մեծությունը՝ աշխատանքի ժա-
մանակաչափը: Այժմ պետք է քննել նաև փոխանա-
կարժեքի ձևը:

1) a ապրանքի x -ը $= b$ ապրանքի y -ին, մի ապ-
րանքի արժեքը՝ արտահայտված մի ուրիշ ապրանքի
սպառարժեքով, նրա հարաբերական արժեքն է: Յերկու
ապրանքների համարժեքություն արտահայտությունը
հարաբերական արժեքի պարզ ձևն է: Վերևի հավա-
սարման մեջ b ապրանքի y -ը համարժեքն է: Սրա մեջ
 a ապրանքի x -ն ստանում է իր արժեքը ի հակադրու-
թյուն նրա բնաձևի, մինչդեռ b ապրանքի y -ը զրա
հետ միասին անմիջական փոխանակելիություն հա-
կություն է ստանում հենց իր բնաձևում: Ապրանքի
փոխանակարժեքը պատմական վորոշ պայմանների
շնորհիվ դրոշմված է նրա սպառարժեքի վրա:

Այդ պատճառով ապրանքը չի կարող փոխանակար-
ժեքն արտահայտել իր սեփական՝ սպառարժեքով, այլ
մի ուրիշ ապրանքի սպառարժեքով միայն: Յերկու-
կոնկրետ աշխատարտադրանքների հավասարեցման մեջ
և միայն յերևան դալիս նրանց մեջ պարունակված
կոնկրետ աշխատանքի հատկությունն իրեն վերացա-
կանորեն մարդկային աշխատանք. այսինքն՝ մի ապ-
րանք կարող է հարաբերություն մեջ մտնել վնչ թե
իր, այլ մի ուրիշ ապրանքատեսակի մեջ պարունակ-
ված կոնկրետ աշխատանքի հետ, իրեն վերացական
աշխատանքի սոսկ իրադրոժման ձևի հետ:

¹ Վորակալ (սովորույթի և վոշ սովորույթի):

ա ապրանքի x-ը = b ապրանքի y-ին հավասարումն
անհրաժեշտորեն պարունակում է իր մեջ այն, վոր a
ապրանքի x-ը կարող է նաև ուրիշ ապրանքներով ար-
տահայտվել, ուրեմն

2) a ապրանքի x-ը = b ապրանքի y-ին = c ապրան-
քի z-ին = d ապրանքի v-ին = e ապրանքի u-ին և այլն:
Սա ծավալուն հարաբերական արժեձեռն է: Այստեղ a
ապրանքի x-ը հարաբերության մեջ է մտնում արդեն
վնչ թե մեկ, այլ բոլոր ապրանքների հետ, իրրե իր
խսկ մեջ ներկայացված աշխատանքի սոսկ յերևածների
հետ: Բայց ծավալուն հարաբերական արժեձեռն սոսկ
հակադարձումով բերում է

3) Հարաբերական արժեքի շրջուն Չ-րդ ձևին՝

b ապրանքի y-ը = a ապրանքի x-ին

c ապրանքի v-ն = »

d ապրանքի u-ն = »

e ապրանքի t-ն = »

և այլն և այլն:

Այստեղ ապրանքներն ստանում են այն բնդհան-
րական հաւաքեալան արժեձեռն, վորի մեջ նրանք իրրե
ապրանքներ իրենց սպառարժեքից վերանում են և
իրար հավասար են դառնում իրրե վերացական աշխա-
տանքի նյութականացում a ապրանքի x-ի մեջ: a ապ-
րանքի x-ը համարժեքի սեռաձեռն է բոլոր մյուս ապ-
րանքների համար, նա վերջիններիս բնդհանրաւան հա-
ւաքեձեռն է, նրա մեջ նյութականացված աշխատանքն
ուղղակի ներկայացնում է վերացական աշխատանքի
իրացումը, ընդհանրական աշխատանքը:

Սակայն այս դեպքում՝

4) այդ շարքի ամեն մի ապրանքը կարող է ընդ-
հանրական համարժեքի դերն ստանձնել, բայց միաժա-

մանակ՝ նրանցից միշտ միայն մեկը, վորովհետեւ յեթե
քոյր ապրանքներն ընդհանրական համարժեքներ լի-
նեյին, յուրաքանչյուրը մյուսներին նորից կբացառեր
ընդհանրական համարժեքներ լինելուց: Յորդ ձեն ա-
ռաջացել ե վոչ թե ա ապրանքի x-ից, այլ մյուս ապ-
րանքներից, որչեկտիվորեն: Ուրեմն մի վորոշակի ապ-
րանք պետք ե այդ դերն ստանձնի,—ժամանակի ըն-
թացքում նա կարող ե փոխվել,—ե միայն զրա շնոր-
հիվ ե, վոր ապրանքը լիովին ապրանք ե դառնում:
Այս առանձնահատուկ ապրանքը, վորի ընածեի հետ
համաճում ե ընդհանրական համարժեքաձեւը, փողն ե:

Ապրանքի [ըմբռնման] մեջ դժվարությունը նրանում
ե, վոր նա, ինչպես կապիտալիստական արտադրայե-
ղանակի բոլոր կատեգորիաները, անձնային հարաբե-
րությունը ներկայացնում ե իրային ծածկույթի տակ:
Արտադրողներն իրենց տարրեր աշխատանքները հարա-
բերության մեջ են դնում իբրեւ ընդհանրական մարդ-
կային աշխատանք, իրենց արտադրանքները հարաբե-
րության մեջ դնելով իբրեւ ապրանքներ. առանց իրի
այս միջնորդության նրանք չեն կարող այդ զլուխ բե-
րել: Անձերի հարաբերությունը յեւեան ե գալիս այս-
պիսով վորպես իրերի հարաբերություն:

Մի հասարակության համար, վորի մեջ ապրան-
քարտադրությունն ե գերիշխում, քրիստոնեյությունը,
հատկապես բողոքականությունը, հարմար կրոն ե:

2. ԱՊՐԱՆՔՆԵՐԻ ՓՈԽԱՆԱԿՈՒԹՅԱՆ ՊՐՈՅԵՍԸ

Վոր ապրանքն ապրանք ե, այդ նա ապացուցում
ե փոխանակության մեջ: Յերկու ապրանքների սեփա-
կանատերերը պետք ե կամենան իրենց ապրանքները
փոխանակել ե ուրեմն միմյանց փոխադարձաբար մաս-

նախօր սեփականացեալ ճանաչել: Այս իրավական հարաբերությունը, վորի ձևը պայմանադրությունն է, մի կամային հարաբերություն է միայն, վորի մեջ արտացոլում է գտնում տնտեսական հարաբերությունը: Նրա բովանդակւթյունը տրված է հենց տնտեսական հարաբերության միջոցով. p. 45 (47) [53]:

Ապրանքն սպառարժեք է իր վոչ-տիրոջ համար և վոչ-սպառարժեք՝ իր տիրոջ համար: Այստեղից ել՝ փոխանակության պահանջը: Սակայն ապրանքի ամեն մի սեփականատեր կամենում է փոխանակությամբ ձեռք բերել առանձնահատուկ, իրեն հարկավոր սպառարժեքներ. այս չափով՝ փոխանակությունն անհատական պրոցես է: Մյուս կողմից նա կամենում է իր ապրանքն իրացնել իրրև արժեք, ուրեմն վորեւէ այլ ապրանքի մեջ, անկախ նրանից՝ իր ապրանքն ուրիշ ապրանքի տիրոջ համար սպառարժեք է, թե վոչ: Այս չափով՝ փոխանակությունը նրա համար ընդհանրական հասարակական պրոցես է: Բայց միևնույն պրոցեսը չի կարող բոլոր ապրանքատերերի համար միաժամանակ անհատական և ընդհանրական հասարակական լինել: Յուրաքանչյուր ապրանքատիրոջ համար իր ապրանքը նշանակություն ունի իրրև ընդհանրական համարժեք, իսկ բոլոր մյուս ապրանքները՝ իրրև նրա ապրանքի հատուկ համարժեքների վորոշ քանակ:

Յեվ վորովհետեւ բոլոր ապրանքատերերը նույնն են անում, ինչ ինչ ապրանք ընդհանրական հարաբերական

¹ p. (pagina = էջ) տառից հետո յեկող առաջին թիվը ցույց է տալիս «Կապիտալի» գերմաներեն առաջին հրատարակության (1867 թ.) էջերը, յերկրորդ թիվը վերաբերում է «Կապիտալի» գերմաներեն չորրորդ հրատարակությանը (1890 թ.). [իսկ յերրորդը՝ հայերեն հրատարակությանը (1933 թ.)]:

արժեձև չե, վորի մեջ նրանք իբրև արժեքներ հավա-
սարվում են և իբրև արժեքի մեծություններ բաղդատ-
վում: Այս պատճառով նրանք իրար դեմ կանգնած են
ընդհանրապես վոչ իբրև ապրանքներ, այլ լոկ իբրև
արտադրանքներ. ք. 47 (49) [54—55]:

Ապրանքները կարող են իրար հետ հարաբերու-
թյան մեջ մտնել իբրև արժեքներ, և հետևապես իբրև
ապրանքներ, միայն այն դեպքում, յեթե նրանք հա-
կադրարար են հարաբերության մեջ մտնում մի ուրիշ
ապրանքի հետ, իբրև ընդհանրական համարժեքի հետ:
Բայց միայն հասարակական գործողությունը կարող է
մի վոգոս ապրանքի դարձնել բնդհանրական համարժեքի
փող:

Այս խմանենա հակասությունը, վոր ապրանքն ունի
իբրև սպառարժեքի և փոխանակարժեքի անմիջական
միասնություն, իբրև ոգտակար մասնավոր աշխատանքի
արդյունք... և իբրև արատրակտ մարդկային աշխատան-
քի անմիջական ու հատարակական նյութականացում,
այդ հակասությունը հանդիստ ու դադար չի առնում,
մինչև վոր ձևավորվում և իբրև ապրանքի կրկնապատ-
կում ապրանքի և փողի. ք. 48 (50) [56]:

Քանի վոր մյուս բոլոր ապրանքները փողի հատուկ
համարժեքներն են միայն, իսկ փողը նրանց ընդհան-
րական համարժեքը, ապա նրանք իբրև հասուկ ապ-
րանքներ են հարաբերում փողին իբրև ընդհանրական
ապրանքի. ք. 51 (52) [58]: Փոխանակության պրոցեսն
այն ապրանքին, վորը նա փող է դարձնում, վոչ թե
նրա արժեքն է տալիս, այլ նրա արժեքն. ք. 51 (53) [59]:
Ֆետիշիզմ— չի թվում, վոր մի ապրանք փող է դառ-
նում, լոկ այն պատճառով, վոր մյուս ապրանքները
հանրակողմանիորեն արտահայտում են իրենց արժեք-

ները նրա մեջ, այլ ընդհակառակը, թվում է, թե նրանք իրենց արժեքներն արտահայտում են նրա մեջ այն պատճառով, վոր նա փող է:

3. ՓՈՂԸ ԿԱՄ ԱՊՐԱՆՔԱՇՐՋԱՆԱՌՈՒԹՅՈՒՆԸ

A. Արժեքների չափը (վոսկին յենքադրված է = փողին)

Փողն իբրև արժեչափ, ապրանքների իմանենտ արժեչափի, աշխատածամանակի, անհրաժեշտ յերևածն է: Ապրանքների արժեքի պարզ հարաբերական արտահայտությունը փողով a ապրանքի x -ը = y փողի, նրանց դիրն է. p. 55 (56) [62]:

Ապրանքի գինը, նրա դրամածնը, արտահայտվում է յերևակայական փողի մեջ. ուրեմն փողն արժեքների չափ է հանդիսանում միայն իբրև իդեալական փող. p. 57 (57) [63]:

Արժեքները գնի փոխարկվելուց հետո, տեխնիկապես անհրաժեշտ է դառնում արժեքների չափը շարունակել զարգացնել մինչև նա գների մասշտաբ դառնա, այսինքն Ֆիքսացիայի յե յենթարկվում վոսկու մի վորոշ քանակ, վորի միջոցով չափվում են վոսկու տարբեր քանակներ: Սա բոլորովին տարբեր է արժեքների չափից, վորն ինքը կախված է վոսկու արժեքից, իսկ վերջինս գների մասշտաբի վրա ազդեցություն չունի. p. 59 (59) [65]:

Յերբ գները ներկայացված են վոսկու հաշվանուններով, վոսկին ծառայում է իբրև հաշվադրամ:

Յեթե գինը, իբրև ապրանքի արժեքի մեծության ցուցանիշ, վոսկու հետ ունեցած նրա փոխանակային հարաբերության ցուցանիշն է, ապա այստեղից չի հետևում հակադարձաբար, վոր դրամի հետ ունեցած նրա

փոխանակային հարաբերության ցուցանիշն անհրա-
ժեշտաբար նրա արժեքի մեծության ցուցանիշն է: Յե-
թե հանգամանքները թույլ են տալիս կամ հարկա-
դրում մի ապրանք իր արժեքից բարձր կամ ցած վա-
ճառել. ապա այս վաճառագները նրա արժեքին համա-
պատասխան չեն, բայց այնուամենայնիվ ապրանքի
գներն են, վորովհետև նրանք 1) նրա արժեքն են՝
փող են, և 2) դրամի հետ ունեցած նրա փոխանակա-
յին հարաբերության ցուցանիշներն են:

Ուրեմն գնի և արժեքային մեծության քանակա-
կան անզուգահիշման հնարավորությունը տրված է
հենց գնաձևի մեջ: Սա այս ձևի պակասությունը չե,
այլ ընդհակառակը, նրան դարձնում է լիովին ադեք-
վատ ձև արտադրության մի յեղանակի, վորի մեջ կա-
նոնը կարող է իր համար ճանապարհ բանալ լոկ իրրե
անկանոնության կուրորեն գործող միջին որենք: Բայց
գնաձևը կարող է նաև...մի վորակական հակասություն
իր մեջ թաղցնել, այնպես վոր գինն ընդհանրապես
դադարում է արժեքային արտահայտություն լինե-
լուց... խիղճը, պատիվը և այլն կարող են... իրենց գնի
միջոցով ապրանքային ձև ստանալ. ք. 61 (63) [70]:

Արժեքների չափումը փողով՝ գնաձևը, իր մեջ պա-
րունակում է ոտարման անհրաժեշտությունը, գնի ի-
դեական վորոշումը՝ իրականը: Այստեղից ել՝ շրջանա-
ռությունը:

В. Црпануауоу рјам мйог

а. Ապրանքների փոխանակությունը

Պարզ ձև՝ Ա.—Փ.—Ա, վորի նյութական բովանդա-
կությունն է Ա.—Ա: Փոխանակարժեքը տրվում է, իսկ
սպառարժեքը յուրացվում:

ա) Առաջին փուլ՝ Ա—Փ=վաճառք, վորին յերկու անձ են մասնակցում. ուրեմն հնարավոր է անհաջողությունը, արժեքից կամ արտադրածախքերից ցած վաճառքը, յեթե ապրանքի հասարակական արժեքը փոխվում է: Աշխատանքի բաժանումը աշխատանքի արտադրանքն ապրանք է դարձնում և դրանով անհրաժեշտ է դարձնում նրա փող դառնալը: Նա միաժամանակ պատահական է դարձնում այս կերպարիտության հաջողվելը. ք. 67 (68) [75]: Յեթե այստեղ դիտարկենք յերևույթը զուտ, Ա—Փ-ն յենթադրում է, վոր Փ-ի տերը (յեթե նա վոսկի արտադրող չէ) իր Փ-ն ստացել է ուրիշ ապրանքի հետ նախապես փոխանակություն կատարելով. յերևույթն ուրեմն գնորդի համար վնչ միայն հակադարձ է, այսինքն Փ—Ա, այլ և յենթադրում է նրա մոտ մի նախնական վաճառք և այլն, այնպես վոր մենք առքերի ու վաճառքների մի անվերջ շարքում ենք գտնվում:

բ) Նույնն է տեղի ունենում Փ—Ա յերկրորդ փուլում՝ առի ժամանակ, վորը միաժամանակ մյուս մասնակցողի համար վաճառք է:

Ամբողջ պրոցեսն ուրեմն առքերի ու վաճառքների մի շրջապտույտ է:

Ապրանքաշահառուրյուն: Սա միանգամայն տարբեր է արտադրանքների անմիջական փոխանակությունից. մի կողմից ճեղքվում են արտադրանքների անմիջական փոխանակման անհատական և տեղական սահմանները, և միջնորդվում է մարդկային աշխատանքի նյութափոխանակումը, մյուս կողմից այստեղ արդեն յերևան է գալիս, վոր ամբողջ պրոցեսը պայմանավորված է հասարակական բնակապետով, վորոնք անկախ են գործող անձերից. ք. 72 (71) [79]: Պարզ փոխանա-

կոլեկցիոնն սպառվում եր փոխանակության այն մի
ակտով, վորտեղ ամեն վոք վոչ-սպառարժեքը փոխա-
նակում ե սպառարժեքի հետ, իսկ շրջանառությունն
աւելիրջ շարունակվում ե p. 72 (72) [80]:

Այստեղ [կա] տնտեսագիտական այն սխալ գոգման,
վոր իբր ապրանքաշահառությունն աւելի ու վա-
ճաւանդի մի անհրաժեշտ հալոստաւալությունն ե պայ-
մանաւորում, վորովհետեւ ամեն մի աւել վաճառք ե և
vice versa¹, վորով ասել եմ ուզում, քե իբր ամեն մի
փախաւորդ իր եւե շուկա յե բերում նաւ իր գնողի:
1) Առջն ու վաճառքը մի կողմից յերկու բեւորեն
հակադիր անձերի նույնական գործողությունն են,
մյուս կողմից՝ մի անձի յերկու բեւորեն հակադիր
գործողությունները: Այս պատճառով առքի ու վաճառ-
քի նույնությունն իր մեջ պարունակում ե այն, վոր
ապրանքն անողտակար ե, յեթե նա չի վաճառվում, այլե
այն, վոր այս դեպքը կարո՞ղ ե տեղի ունենալ: 2) Ա.—Փ.—ն,
իբրեւ մասնական սրոցես, միաժամանակ ինքնուրույն
սրոցես ե և իր մեջ ունի այն, վոր Փ.—ն ստացողը կա-
րող ե ընտրել այն մոմենտը, յերբ նա այս Փ.—ն նորից
Ա. կդարձնի: Նա կարող ե սպասել: Ա.—Փ. և Փ.—Ա. ինք-
նուրույն սրոցեսների ներքին միասնությունը, հենց
այդ սրոցեսների ինքնուրույնության շնորհիւ, շարժ-
վում ե արտաքին հակադրությունների մեջ, և յերբ
այդ կախված սրոցեսների ինքնուրույնացումը մի վո-
րոջ սահմանի յե հասնում, միասնությունն իրեն զգալ
ե տալիս ճգնաժամով, վորի հնարավորությունն, ու-
րեմն, արդեն այստեղ տրված ե:

Իբրեւ ապրանքաշրջանառության միջնորդ՝ փողը
շրջանառության միջոց ե:

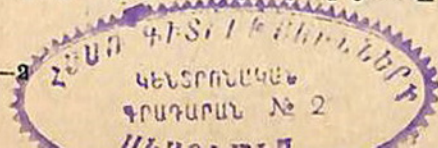
¹ Հնդհակաակը:

Փողը միջնորդում է ամեն մի անհատական ապրանքի մուտքը շրջանառության մեջ և յեղը նրանից, իսկ ինքը շարունակ մնում է նրա մեջ: Այդ պատճառով թեպետ փողի շրջանառությունն ապրանքաշրջանառության սոսկ արտահայտությունն է, բայց և այնպես ապրանքաշրջանառությունը յերևան է գալիս իբրև փողի շրջանառության հետևանք: Քանի վոր փողը շարունակ շրջանառության վերադառնում է մնում, հարց է ծագում՝ ի՞նչպես փող կա նրա [շրջանառության վերադառնի] մեջ:

Շրջան գործող փողի մասսան վերադառնում է ապրանքների գների գումարով (յեթե զրամարժեքն անփոփոխ է), իսկ վերջինս՝ շրջանառության մեջ գտնվող ապրանքների մասսայով: Յեթե ապրանքների այս մասսան տված համարենք, ապա շրջան գործող փողի մասսան տատանվում է ապրանքների գների փոփոխությունների հետ միասին: Բայց վերոհիշյալ միևնույն ստակը տվյալ ժամանակի ընթացքում միշտ մի շարք գործարքներ և միջնորդում իրար հետևից, ապա ժամանակի տվյալ հատվածի համար $\frac{\text{ապրանքների գների գումարը}}{\text{մի ստակի պտույտների թվով}} = \text{իբրև շրջանառության միջոց գործող փողի մասսային}$, p. 80 (78) [86]:

Այս պատճառով թղթադրամը կարող է դուրս մղել վոսկեղրամը, յեթե այն նհան հագեցած շրջանառության մեջ:

Քանի վոր փողի շրջանառության մեջ յերևան է գալիս ապրանքների շրջանառության պրոցեսը միայն, ապա նրա արագության մեջ էլ յերևան է գալիս ապրանքների ձևափոխության արագությունը և նրա կան-

գառքի մեջ՝ առքի բաժանվելը վաճառքից, հասարակական նյութափոխանակության կանգառքը: Թե վորտեղից ե առաջանում այս կանգառքը, այդ, բնականաբար, չի յերևում շրջանառությունից, վորը նշում ե հենց յերևույթը միայն: Քաղքենին իրեն համար այդ բացատրում ե շրջանառության միջոցների անբավարար քանակով. p. 81 (79) [87—88]:

Ergo¹—1) Ապրանքագների անփոփոխ մնալու դեպքում շրջան գործող դրամամասսան աճում ե, յերբ շրջան գործող ապրանքամասսան աճում ե կամ դրամապտույտը դանդաղում, և ընկնում ե vice versa²:

2) Ապրանքների գների ընդհանրական բարձրացման դեպքում շրջան գործող դրամամասսան անփոփոխ ե մնում, յերբ ապրանքամասսան պակասում ե կամ շրջանառության արագությունն ավելանում ե նույն հարաբերությամբ:

3) Ապրանքագների ընդհանրական անկման ժամանակ տեղի ունի 2-րդի հակադարձը:

Ընդհանուր առմամբ հաստատվում ե բավական կայուն մի միջին մակարդակ, վորը համարյա միայն նգնաժամերի միջոցով ե զգալի շեղումների յենթարկվում:

с. Ստակ—արժեքիշ.

Գների մասշտաբը պիտուլթյունն ե սահմանում, ինչպես և վոսկու վորոշ կտորի՝ ստակի, անունը և նրա պատրաստումը: Համաշխարհային շուկայում համապատասխան ազդային համադրեալը նորից մի կողմ ե նետվում (ստակամաքսն այստեղ անտես ե արվում):

¹ Ուրեմն:

² Հակառակ դեպքում:

այնպես վոր ստակն ու ձուլը միայն ձեռով են տար-
բերվում:

Բայց ստեղծ շրջանառության մեջ մտնում ե. վոս-
կին իբրև շրջանառության միջոց սկսում ե տարբեր-
վել վոսկուց իբրև գների մասշտաբից. ստակը գնալով
դառնում ե իր պաշտոնական պարունակության սխմբով:

Սրանով թագնված կերպով տրված ե մետաղադրամ-
ների՝ նիշերով կամ սիմբոլներով փոխարինելու հնա-
րավորությունը: Այստեղից՝ 1) մանրուն ստակը պղնձ-
ձանիշներից և արծաթանիշներից, վորոնց հաստատվելը
իրական վոսկեդրամի կողքին արգելքի յե հանդիպում
այն քանակի սահմանափակումով, վորով նրանք legal
tender¹ են: Նրանց պարունակությունը որենքը վորո-
շում ե միանգամայն իր քմահաճությամբ և նրանց
ստակային ֆունկցիան, այդպիսով, անկախ ե դառնում
նրանց արժեքից:

Այստեղից հնարավոր ե դառնում անցումը կոսա-
րեկայես արժեգուրի նիշերի—2) թղթադրամի, այսինքն
պատշաղի կուրս ունեցող պեթապեթ քղթադրամի (վար-
կադրամն այստեղ դեռ քննության չի առնվում): Վոր
չափով վոր այս թղթադրամն իրոք շրջան ե գործում
վոսկեդրամի փոխարեն, նա յենթարկված ե փողի շր-
ջանառության որենքներին: Միայն այն հարաբերու-
թյունը, վորով թղթադրամը փոխարինում ե վոսկուն,
կարող ե հատուկ որենքի առարկա լինել, և այս որենքն
այն ե, վոր թղթադրամի արտարիլը պետք ե սահմա-
նափակվի այն քանակով, վորով պետք ե իրոք շրջան
գործեր նրա մեջ ներկայացված վոսկին: Թեպետ շր-
ջանառության հազեցման աստիճանը տատանվում ե,
բայց փորձն ամենուրեք տալիս ե մի միևնույն, վորից

¹ Որինական վճարամիջոց:

նա յերբեք չի ընկնում ավելի ներքև: Այս միևնույնը կարելի չէ արտարիել: Սրանից ավելին արտարելի՞նք դեպքում մի մասն անմիջապես ավելորդ է դառնում, հենց վոր հագեցման աստիճանն ընկնում է մինչև միևնույն: Այսպիսի դեպքում թղթադրամի ընդհանուր քանակն ապրանքային աշխարհի ներսում ներկայացնում է այնուամենայնիվ այնպիսի վոսկեքանակ միայն, վորը վորոշվում է ապրանքային աշխարհի իմանենտ որենքներով և վորը միայն, հետևաբար, կարող է ներկայացվել թղթադրամի այդ քանակով:

Յեթե թղթադրամների մասսան կրկնակին է կլանած վոսկու մասսայի, ապա ամեն մի թղթաթերթիկ ընկնում է մինչև իր անվանական արժեքի կեսը: Ճիշտ այնպես, ինչպիսի յեթե վոսկին գների չափ լինելու իր ֆունկցիայի միջոցին փոխեր իր արժեքը, p. 89 (86) [94]:

C. Փող

a. Գանձակազմումը

Ապրանքաշրջանառության հենց առաջին զարգացման հետ միասին անհրաժեշտություն ու բուռն ձգտում է զարգանում Ա.—Փ.—ի հետևանքը, Փ.—ն, պինդ սլահելու: Այս ձևափոխությունը նյութափոխանակության սոսկական միջնորդումից դառնում է ինֆնաուսակ: Փողը քարանում գտնձ է դառնում, ապրանքավաճառը՝ գտնձահավաք. p. 91 (88) [97]:

Այս ձևը գերիշխող է ապրանքաշրջանառության հատկապես սկզբնական շրջանում: Ասիա: Ապրանքաշրջանառության հետագա զարգացման հետ միասին ամեն մի ապրանքարտադրող պետք է իր համար ապահովի nexus rerum-ը¹, հասարակական գրավականը՝ Փ.—ն:

¹ Իրերի կապը:

Այսպէս առաջ են գալիս ամենուրեք hoards¹-ը: Ապ-
րանքաշրջանառութեան դարգացումը մեծացնում է փո-
ղի՝ հարստութեան մշտական մարտի պատրաստ, բա-
ցարձակ հասարակական ձևի, զորութիւնը. p. 92 [98]

Գանձահաւաքման ձգտումն իր ընդլայնումը սահման
չունի: Վերապահեա կամ ըստ իր ձևի՝ փողը սահման
չունի, այսինքն նյութական հարստութեան ընդհան-
րական ներկայացուցիչն է, վերովհետև անմիջորեն փո-
խարկելի յի ամեն մի ապրանքի: Քանակապես, սակայն,
ամեն մի իրական դրամագումար սահմանափակ է, ուս-
տի և սահմանափակ ներգործութիւն ունեցող գնման
միջոց է միայն: Այս հակասութիւնը շարունակ մղում
է գանձահաւաքումը դեպի հետ, նորից դեպի կուտակ-
ման սիդիֆիյան աշխատանքը:

Դրա կողքին վոսկու և արծաթի in plate² կուտա-
կումը միաժամանակ նոր շուկա յի այս մետաղների
համար, միաժամանակ թաղուն դրամադրյուր է:

Գանձակազմումը ծառայում է իբրև շրջան գործող
փողի նեոլոստ և մեքսթեր առու՝ շրջանառութեան
հաղեցման տատիճանի մշտական տատանումների ըն-
թացքում. p. 95 (92) [101]:

б. Վարամիջոց

Ապրանքաշրջանառութեան դարգացման հետ միասին
նոր հարաբերութիւններ են առաջանում. ապրանքի
ոտարումը կարող է նրա գնի իրացումից ժամանակո-
րեն բաժանվել: Ապրանքները տարբեր ժամանակամի-
ջոցներ են պահանջում իրենց արտադրման համար,
տարվա տարբեր յեղանակներին են արտադրվում, մի

¹ Գանձերը:

² Իբրև առարկա:

քանիսը պետք է հեռավոր շուկաներ ուղարկվին և այլն: Ա-ն կարող է այդ պատճառով վաճառորդ լինել, նախ-քան Բ-ն՝ գնորդը, վճարունակ լինի: Գործնական կյանքն այսպես և կարգավորում վճարման պայման-ները. Ա-ն դառնում է վաճառու, Բ-ն՝ պատրաստ, փողը դառնում է վաճառվիչոց: Այսպիսով, վարկատուի և պարտապանի հարաբերությունը դառնում է արդեն հակառակ (այդ հարաբերությունը կարող է հանդես գալ նաև ապրանքաշրջանառությունից անկախ, որինակ՝ անտիկ աշխարհում և միջնադարում). ք. 97 (93) [102]:

Այս հարաբերության մեջ փողը գործում է 1) իբրև արժեզանի՝ վաճառված ապրանքի գինը վորոշելիս, 2) իբրև իդեական դնման միջոց: Գանձի դեպքում փողը շրջանառությունից հանվեց, այստեղ, վճարամի-ջոցի դեպքում, Փ-ն մտնում է շրջանառության մեջ, բայց միայն այն ժամանակ, յերբ Ա-ն նրանից գուրս է յեկել: Պարտապան գնորդը վաճառում է, վորպեսզի վճարել կարողանա, այլապես նրա գույքը հրապարա-կական աճուրդով կվաճառվի: Փողն այսպիսով դառ-նում է վաճառքի ինքնապատասխան մի հասարակական անհրաժեշտություն շնորհիվ, վորը հենց շրջանառու-թյան պրոցեսի հարաբերություններից է բղխում. ք. 97—98 (94) [103—104]:

Առքերի և վաճառքների միաժամանակությունը¹, վորն առաջ է բերում փողի իբրև վճարամիջոցի ֆունկ-ցիան, միաժամանակ գլուխ է բերում շրջանառության միջոցների տնտեսում, վճարումների համակենտրոնա-ցում մի վորոշ տեղում: Virements²-ը Լիոնում միջին

¹ Նյգելսի ձեռագրում՝ «անմիաժամանակությունը»:

² Դրամական գումարի փոխանցումը մի հաշվից մյուսին:

դարերում՝ clearing hous¹-ի նման մի բան, վորտեղ վճարվում եր փոխադարձ պահանջների միայն saldo²-ն. p. 98 (95) [104]:

Վորչափով վճարումները հավասարակշռվում են, փողը գործում ե լոկ իդեապես, իբրև հաշվադրամ կամ արժեչափ: Վորչափով իրական վճարումներ պետք ե կատարել, փողը հանդես ե դալիս վնչ թե իբրև շրջանառության միջոց, վնչ թե իբրև նյութափոխանակության լոկ անցողիկ ե միջնորդող ձև, այլ իբրև հասարակական աշխատանքի անհատական մարմնավորում, իբրև փոխանակարժեքի ինքնուրույն առգոյ, իբրև բացառակ ապրամք: Այս չմիջնորդված հախառութիւնը յերևան ե դալիս արտադրության ե առևտրի ճգնաժամերի այն մոմենտին, վոր կոչվում ե փողային նվազում:

Սա միայն այնտեղ ե պատահում, վորտեղ լիովին զարգացած են վճարումների գործող շղթան ե նրանց հավասարեցման մի արվեստական սխտեմ: Այս մեխանիզմի ավելի ընդհանրական խանգարումների դեպքում, վորտեղից ել վոր նրանք ծագած լինեն, փողը հանկարծակի ե անմիջորեն հաշվադրամի լոկ իդեական կերպարանքից փոխարկվում ե կարծր փողի, դառնում ե սովորական սպրանքներով անփոխարինելի. p. 99 (95) [105]:

Վարկադրամը ծագում ե փողի՝ իբրև վճարամիջոցի ֆունկցիայից. պարտագրերն իրենք շրջան են գործում պարտապահանջների փոխանցման համար: Վարկային գործի ծավալումով նորից ընդարձակվում ե փողի իբրև վճարամիջոցի ֆունկցիան. իբրև այդպիսին նա ստա-

¹ Հաշվահարդարի պալատ:

² Տարբերություն:

նում եւ սեփական գոյաձևեր, վորոնցով նա բուն եւ գնում խոշոր առևտրագործարքների վոլորտում, մինչդեռ ստակը հետ եւ մղվում գլխավորապես մանր առևտրի վոլորտը. ք. 101 (96) [106]:

Ապրանքարտադրության վորոշ բարձրության եւ ծավալի ժամանակ փողի իբրեւ վճարամիջոցի ֆունկցիան տարածվում եւ ապրանքաշրջանառության վոլորտից դուրս, նա դառնում եւ պայմանադրությունների բնահանրակամ ապրանք: Ռեմեսսները, հարկերը եւ այլն բնամասնատարումից դուրսում են դրամավնագում: Հմտ. Ֆրանսիան Լուի XIV-ի որով (Boisguillebert եւ Vauban¹): Դրա հակառակը՝ Ասիան, Թյուրքիան, Ճապոնիան եւ այլն. ք. 102 (98) [107]:

Փողի, իբրեւ վճարամիջոցի, զարգացումն անհրաժեշտ եւ դարձնում փողի կուտակումը պարտքերի մարման ժամկետների համար—գանձակազմումը, վոր հասարակության հետագա զարգացման ընթացքում չքանում եւ իբրեւ հարստացման ինքնուրույն ձև, նորից յերևան եւ գալիս իբրեւ վճարամիջոցների պահեստաֆոնդ. ք. 103 (100) [109]:

Ե. Համաշխարհային փող

Համաշխարհային շրջանառության մեջ թոթափվում են ստակի, մանրուն ստակի, արժենիշների տեղական ձևերը, եւ փողի լույ ձուլաձևն եւ, վոր ուժ ունի իբրեւ համաշխարհային փող: Միայն համաշխարհային ռուկայում եւ, վոր փողը գործում եւ լիովին իբրեւ այնպիսի ապրանք, վորի բնածիր միաժամանակ մարդկային աշխատեմն in abstracto² իրականացնելու անմիջաբան

¹ Բուազիլլերը եւ Վոբան,

² Վերացականորեն,

հասարակական ձևն է: Նրա գոյության յեղանակը
գառնում է նրա գաղափարին աղեքլատ. p. 104 (100)
[109]: (Մանրամասները p. 105) [110—111]:

ՓՈՂԻ ԿԱՊԻՏԱԼ ԴԱՌՆԱԼԸ

1. ԿԱՊԻՏԱԼԻ ԸՆԴՀԱՆՐԱԿԱՆ ՖՈՐՄՈՒԼԱՆ

Ապրանքաշրջանառությունը կապիտալի յերկեսն է: Այդ պատճառով ապրանքարտադրությունը, ապրանքաշրջանառությունն ու նրա զարգացումը՝ առևտուրը, ամենուրեք կապիտալի ծագման պատմական նախադրյալներն են:

Կապիտալի արդի կյանքի պատմությունն սկսվում է արդի համաշխարհային առևտրի ու համաշխարհային շուկայի սկզբնավորությունից XVI դարում. p. 106 (104) [113]:

Յեթե դիտենք տնտեսական այն ձևերը միայն, վորոնք առաջանում են ապրանքաշրջանառությունից, ապա կտեսնենք, վոր սրա վերջին արդյունքը փողն է. և սա կապիտալի առաջին յերևածն է: Պատմականորեն կապիտալը հանդիպադրվում է հողային սեփականությանը միշտ ել նախ իբրև դրամագույժ, վաճառականական կապիտալ և վաշխառուական կապիտալ, և դեռ այժմ ել ամեն մի նոր կապիտալ բեմ է յեղնում փողի կերպարանքով, վորը պետք է վորոշ պրոցեսի միջոցով կապիտալ դառնա:

Փողն իբրև փող և փողն իբրև կապիտալ սկզբում տարբերվում են շրջանառության իրենց տարբեր ձևով միայն:

Ա—Փ—Ա.—ի կողքին հանդես է գալիս նաև Փ—Ա.—

Փ ձեռն՝ գնումը վաճառման համար: Փողը, վոր իբր շարժման միջոցին շրջանառության այս ձևն և կատարում, դռնում և կապիտալ, կապիտալ և արդեն ըստինքյան, այսինքն իր կոչումով:

Փ—Ա.—Փ-ի հետևանքը փողի անուղղակի փոխանակումն և փողի հետ: Յեւ 100 ֆունտ ստերլինգով բամբակ եմ գնում և վաճառում եմ 110 ֆունտ ստերլինգով. վերջիվերջոյն փոխանակած եմ լինում 160 ֆ. ստ.—ը 110 ֆ. ստ.—ի հետ, փողը փողի հետ:

Յեթե այս պրոցեսի հետևանքն այն լիներ, վոր միևնույն գրամարտեքն ստացվեր, ինչ վոր սկզբնապես ներդրված եր՝ 100 ֆ. ստ. 100 ֆ. ստ.—ից, ապա այդ անհեթեթ կլիներ: Սակայն անկախ նրանից, թե վաճառականն իր 100 ֆ. ստերլինգի համար 100 ֆ. ստ., 110 ֆ. ստ., թե միայն 50 ֆ. ստերլինգ և ստանում, նրա փողն այնուամենայնիվ մի յուրահատուկ շարժում և կատարած լինում, վորը միանգամայն տարբեր և Ա.—Փ—Ա. ապրանքաշրջանառությունից: Այս շարժման և Ա.—Փ—Ա. շարժման միջև յեղած ձևային տարբերության քննությունից կստացվի նաև բովանդակության տարբերությունը:

Պրոցեսի յերկու փուլերից յուրաքանչյուրը նույնն է, ինչ վոր Ա.—Փ—Ա.—ի մեջ: Բայց ամբողջական ընթացքի մեջ մեծ տարբերություն կա: Ա.—Փ—Ա.—ի մեջ փողը միջնորդն է, ապրանքը՝ յեղակետն ու վերջնակետը. այստեղ Ա.—ն միջնորդն է, Փ.—ն յեղակետն ու վերջնակետը: Ա.—Փ—Ա.—ի մեջ փողը վերջնականորեն ծախսվում է, Փ—Ա.—Փ.—ի մեջ՝ միայն կանխավաճառվում, նա պետք է նորից ձեռք բերվի: Փողը հետ և հոսում դեպի իր յեղակետը—ուրեմն այստեղ արդեն զգայապես ըմբռնելի տարբերություն կա—արդյոք փողն իբրև

փոփոխ և շրջանառութեան մեջ, թէ փողն իբրեւ կապիտալ և շրջանառութեան մեջ:

Ա.—Փ.—Ա.—ի մեջ փողը կարող և հետ հոսել դեպի իր յերակեսը ամբողջ պրոցեսի կրկնութեամբ միայն, նոր սպրանքներ վաճառելու միջոցով. հետհոսումն ուրեմն անկախ և պրոցեսից իրենից: Փ.—Ա.—Փ.—ի մեջ, ընդհակառակը, հետհոսումն սկզբից և յետ պայմանավորված և պրոցեսի բնույթով. այդ պրոցեսը լրիվ չի լինում, յետ հետհոսումը չի հաջողվում. p. 110 (107) [115]:

Ա.—Փ.—Ա.—ի վերջնական նպատակը սպառարժեքն է, Փ.—Ա.—Փ.—ինը՝ հենց փոխանակարժեք:

Ա.—Փ.—Ա.—ի մեջ յերկու ծայրանդամներն ել միևնույն տնտեսական ձևորոշութեանն ունեն: Նրանք յերկուսն ել ապրանքներ են, վորոնք հավասար մեծությամբ արժեք ունեն: Բայց նրանք միաժամանակ վորակապես տարբեր սպառարժեքներ են, և պրոցեսի բովանդակութեանը հասարակական նյութափոխանակութեանն է: Փ.—Ա.—Փ.—ի մեջ գործառնութեանն առաջին հայացքից թվում և նույնաբանական, անբովանդակ: 100 ֆ. ստերլինգը 100 ֆ. ստերլինգի հետ փոխանակելը և այն ել անուղղակի ճանապարհով, թվում և անհետք: Մի դրամագումար կարող է մի ուրիշից միայն իր մեծությամբ տարբերվել. այդ պատճառով Փ.—Ա.—Փ.—ն իր բովանդակութեանն ստանում և ծայրանդամների բանակալան տարբերության միջոցով միայն: Շրջանառութեանից ավելի շատ փող և դուրս կորզվում, քան նրա մեջ նետված էր: 100 ֆ. ստերլինգով դնված բաժրակը վաճառվում և որինակ՝ 100+10 ֆունտ ստերլինգով. պրոցեսն ուրեմն ստանում և այս ձևը՝ Փ.—Ա.—Փ'՝ վորտեղ $\Phi' = \Phi + \Delta \Phi$: Այս $\Delta \Phi$ -ն, այս անբ,

հավելարժեքն է: Սկզբնապես կանխավհարված արժեքը վնչ միայն պահպանվում և շրջանառության մեջ, այլ և իրեն կցում է մի հավելարժեք, նա անում է, և այս օտարծուր փողը դարձնում է կապիտալ:

Ա.—Փ.—Ա.—ի մեջ ևս կարող եւ ծայրանդամների արժեքային տարբերություն լինել, բայց շրջանառության այս ձևի համար այդ դուռ պատահական բան է, և Ա.—Փ.—Ա.—ն անխմատ էր դառնում, յերբ ծայրանդամները հավասարարժեք են,—ընդհակառակը, սա ավելի շուտ նորմալ ընթացքի պայմանն է:

Ա.—Փ.—Ա.—ի կրկնությունն իր չափ ու սահմանն է դառնում նրանից դուրս դանվող մի վերջնականատակի մեջ, սպառման մեջ, վորոշակի պահանջների բավարարման մեջ. Փ.—Ա.—Փ.—ի մեջ, ընդհակառակը, սկիզբն ու վերջը միևնույնն են, փող են, և արդեն սրա հետևանքով ել շարժումն անվերջ է: Հարկավ $\Phi + \Delta \Phi$ -ն քանակով տարբեր է Փ-ից, բայց և այնպես նա լոկ սահմանափակ մի դրամագումար է. յեթե նա ծախսվեր, ապա կդադարեր կապիտալ լինելուց. յեթե նա շրջանառությունից դուրս բերվեր, ապա նա կքարանար իբրև գանձ: Արժեքի աճման պահանջը նույնպես գություն թյուն ունի Փ-ի համար, ինչպես վոր Փ-ի համար, և կապիտալի շարժումը սահման չունի, վորովհետև նրա նպատակը պրոցեսի վերջում նույնքան հեռու յե գումարում, վորքան և սկզբում. p. 111, 112 (108, 109) [116—118]: Իբրև այս պրոցեսի կրող՝ դրամատերը դառնում է կապիտալիս: Յեթե փոխանակարժեքը ապրանքաշրջանառություն մեջ, ապրանքի սպառարժեքի հակառակ, լավագույն դեպքում ինքնուրույն ձև է ընդունում, ապա նա այստեղ հանկարծակի ներկայանում է իբրև պրոցես կատարող, ինքն իրեն օտարող մի սուբս-

եանց, վորի համար ապրանքը և փողը լոկ ձևեր են. դեռ
ավելին՝ նա իբրև սկզբնական արժեք, տարբերվում է
հենց իրենից իբրև հավելարժեքից: Նա դառնում է պրո-
ցես կատարող փող և իբրև այդպիսին՝ կապիտալ.
p. 116 (112) [119]:

Թվում է, թե $\Phi - U - \Phi$ -ն միայն վաճառականական
կապիտալին հատուկ ձև է: Բայց արդյունաբերական
կապիտալն ել փող է, վոր ապրանք է դառնում և
վերջինիս վաճառքի միջոցով ավելի շատ փողի յե վե-
րափոխվում: Այն գործողությունները, վորոնք տեղի
յեն ունենում առօրե ու վաճառքի միջև օգտագործվում
վորոշից դուրս, սրանից վոչինչ չեն փոխում: Վեր-
ջապես տոկոսաբեր կապիտալի մեջ պրոցեսն անմի-
ջորեն ներկայանում է $\Phi - \Phi$ տեսքով՝ իբրև արժեք,
վորն, ասես, ավելի մեծ է, քան հենց ինքը. p. 117
(112) [122]:

2. ԸՆԴՀԱՆՐԱԿԱՆ ՖՈՐՄՈՒԼԱՅԻ ՀԱԿԱՍՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Շրջանառության այն ձևը, վորով փողը կապիտալ
է դառնում, հակասում է ապրանքի, արժեքի, փողի և
հենց շրջանառության բնույթին վերաբերող նախըն-
թաց բոլոր որոնքների: Կարող է հակադարձ հաջոր-
դականության դուռ ձևական տարբերությունն այս
առաջացնել:

Դեռ ավելին: Այս հակադարձությունը գոյություն
ունի յերեք գործող անձերից մեկայն մեկի համար:
Իբրև կապիտալիստ՝ յես դնում եմ ապրանքը A-ից և
նորից վաճառում եմ B-ին:

A-ն և B-ն հանդես են գալիս իբրև ապրանքի սոսկ
գնորդ ու վաճառորդ միայն: Յերկու դեպքում ել նրանց

նկատմամբ յես սոսկ դրամատեր եմ կամ ապրանքա-
 տեր, մեկի նկատմամբ իբրև գնորդ կամ փող, մյուսի
 նկատմամբ իբրև վաճառորդ կամ ապրանք, բայց և վիճ
 մեկի նկատմամբ իբրև կապիտալիստ կամ իբրև մի բա-
 նի ներկայացուցիչ, Վոր ավելին լինելը, քան փողը
 կամ ապրանքը: Ա-ի համար գործարքն սկսվեց մի
 վաճառքով, B-ի համար նա վերջացավ մի առևտրով, ու-
 բնիմ ճիշտ աշխատեալ, ինչպես ապրանքաշրջանառութեան
 մեջ: Յեթե յես հավելարժեքի իմ իրավունքը հիմնում
 եմ շարքերի միայն հաջորդականութեան վրա, ապա
 A-ն կարող եր ապրանքը B-ին վաճառել ուղղակի, և
 հավելարժեքի հնարավորութեանը կվերանայ:

Յենթադրենք A-ն և B-ն իրարից ապրանքներ են
 գնում ուղղակի: Ինչ վերաբերում է սպառարժեքին,
 յերկուսն էլ կարող են շահել: A-ն կարող է նույնիսկ
 ավելի արտադրել իր ապրանքից, քան B-ն կարող
 էլինել նույն ժամանակում արտադրել, և vice versa¹.
 և ելի յերկուսն էլ շահում են: Սակայն այլ կերպ է
 փոխանակարժեքի նկատմամբ: Այստեղ իրար հետ առ-
 ժեքային հավասար մեծություններ են փոխանակվում,
 յեթե նույնիսկ փողը միջամուխ է լինում իբրև շրջա-
 նառութեան միջոց. p. 119 (114) [122]:

Վերացականորեն դիտարկելով՝ պարզ ապրանքաշրջ-
 ջանառութեան մեջ, բացի մի սպառարժեքի մի ուրիշով
 փոխարինելուց, տեղի չեն ունենում ապրանքի մի ձևա-
 փոխութեան միայն: Վորչափով նա [ապրանքի շրջանա-
 ռութեանը] իր փոխանակարժեքի մի սոսկ ձևափոխու-
 թեան է պայմանավորում, նույն չափով նա պայմա-
 նավորում է, յեթե յերևույթը զտրեմ է տեղի ունենում,

¹ Ընդհակառակը:

համարժեքների փոխանակություն: Ճիշտ է, ապրանքները կարող են այնպիսի գներով վաճառվել, վորոնք շեղվում են նրանց արժեքներից, բայց միայն այն դեպքում, յերբ ապրանքափոխանակության որոնքը խախտվում է: Իր դուռը կերպարանքով նա համարժեքների մի փոխանակություն է և ուրեմն հարստանալու միջոց չէ. p. 120 (120) [124—125]:

Այստեղից է ծագում հավելարժեքն ապրանքաշրջանառությունից արտածելու բոլոր փորձերի սխալը: Կոնգրիլյակ. p. 121 (115) [125]: Նյուման. p. 122 (116) [126]:

Բայց յենթադրենք, վոր փոխանակությունը դադարեն չի կատարվում, վոր վոչ-համարժեքներ են փոխանակվում: Դիցուք ամեն մի վաճառորդ իր ապրանքը 10 տոկոսով արժեքից բարձր է վաճառում: Ամեն ինչ նախկինն է մնում. ինչ վոր ամեն մեկն իբրև վաճառորդ շահում է, նույնը նորից կորցնում է իբրև գնորդ: Ճիշտ այնպես, իբր թե դրամարժեքը 10 տոկոսով փոփոխված լիներ: Նույնը կլիներ, յեթե բոլոր գնորդներն ամեն ինչ 10 տոկոսով արժեքից ցած գնեյին. p. 123 (117) [127] (Տոռենս): Այն ընդունույթը, վոր հավելարժեքը գների վրա հավելում կատարելուց է ծագում, յենթադրում է, վոր մի դասակարգ կա, վորը գնում է առանց վաճառելու, այսինքն սպառում է առանց արձագանքելու, դեպի վորը շարունակ ձգիարար փող է հոսում: Այս դասակարգին ապրանքներն արժեքից բարձր վաճառել՝ միայն նշանակում է ձրիաբար աված փողի մի մասը խաբեյությունը հետ ստանալ (Փոքր Ասիա և Հռոմ): Վաճառորդն այնուամենայնիվ միշտ խաբված է մնում և չի կարողանում ավելի հարստանալ, հավելարժեք ստեղծել:

Ընդունենք խաբելու դեպքը: A-ն վաճառում է B-ին 40 ֆ. ստերլինգի արժեք ունեցող դինի և փոխարենն ստանում է 50 ֆ. ստերլինգի արժեք ունեցող հացահատիկ: A-ն 10 ֆ. ստ. շահեց: Բայց A-ն և B-ն այնուամենայնիվ միասին ունեն միայն 90, A-ն ունի 50, իսկ B-ն միայն 40: Արժեքը փոխանցվեց, բայց չսեղծվեց: Մի յերկրի կապիտալիստների ամբողջ դաժակարգը չի կարող շահվել իրեն իսկ խաբելու միջոցով. p. 126 (119) [129]:

Ուրեմն, յեթե համարժեքներ են փոխանակվում, ապա վոչ մի հավելարժեք չի առաջանում, և յեթե վոչ-համարժեքներ են փոխանակվում, նույնպես վոչ մի հավելարժեք չի առաջանում: Ապրանքաշրջանառությունը նոր արժեք չի ստեղծում:

Այս պատճառով կապիտալի հնադույն և ամենից տարածված ձևերը՝ առևտրային կապիտալը և վաշխառուական կապիտալը, այստեղ մնում են քննությունից դուրս: Վորպեսզի առևտրային կապիտալի աճումը սոսկական խաբերացություններով չբացատրվի, դրա համար հարկավոր են այստեղ դեռևս բացակայող մի շարք միջնանդամներ: Ավելի ևս՝ վաշխառուական և տոկոսաբեր կապիտալի դեպքում: Հետագայում կերևա, վոր յերկուսն էլ ածանցական ձևեր են, այլև թե ինչն է նրանք սլատմականորեն արդի կապիտալից առաջ են հանդես գալիս:

Հավելարժեքը չի կարող ուրեմն շրջանառությունից ծագել: Իսկ նրանից դուրս՝ նրանից դուրս ապրանքատերն իր ապրանքի սոսկ արտադրողն է, և այդ ապրանքի արժեքը կախված է ապրանքատիրոջ կողմից ապրանքի մեջ դրած սեփական աշխատանքի մեծությունից, վորը չափվում է վորոշ հասարակական

Երենքի համաձայն, այս արժեքն արտահայտվում է հաշվադրամի, որինակ՝ 10 ֆ. ստերլինգի, դնի մեջ: Բայց այս արժեքը միաժամանակ 11 ֆ. ստերլինգի արժեքը չէ. նրա աշխատանքն արժեքներ է ստեղծում, բայց վոչ ինքնաճուռն արժեքներ: Նա կարող է առկա արժեքին նոր արժեք ավելացնել, բայց այս տեղի յե ունենում նոր աշխատանք ավելացնելու միջոցով միայն: Ուրեմն ապրանքն արտադրողը չի կարող շրջանառության վոլյումից դուրս, առանց ուրիշ ապրանքատերերի հետ շփման մեջ մտնելու, հավելաբար աշխատել: Կապիտալը պետք է այդ պատճառով ծաղի և ապրանքաշրջանառության մեջ և միաժամանակ վո՛չ նրա մեջ. p. 128 (122) [131]: Ուրեմն՝ փողի կապիտալ դառնալը պետք է զարգացվի ապրանքափոխանակությանը իմանենա՞նք որենքների հիման վրա, այնպես վոր համարժեքների փոխանակությանը պետք է յեթևեթ լինի: Մեր դրամատերը, վոր դեռ կապիտալիստի թրթուր է միայն, պետք է ապրանքներն իրենց արժեքով դնի, իրենց արժեքով վաճառի և այնուամենայնիվ պրոցեսի վերջում ավելի մեծ արժեք դուրս կորզի, քան նետել էր նրա մեջ: Նրա թիթեռ դառնալը պետք է տեղի ունենա շրջանառության վոլյումում և պետք է տեղի ունենա վո՛չ նրա մեջ: Սրանք են պրորիմի պայմանները: Hic Rhodus, hic salta! ¹ p. 129 (122) [132]:

3. ԱՇԽԱՏՈՒԺԻ ԳՆՈՒՄՆ ՈՒ ՎԱՃԱՌՈՒՄԸ

Այն փողի արժեքի փոփոխությանը, վորը պետք է

¹ Բառացի՝ այստեղ և հռոդոսը, այստեղ ցատկիր (պարիք). ընդարձակ իմաստով՝ այստեղ պատահական ունեւ, այստեղ ցույց տուր, ինչ վոր կարող ես

կապիտալ դառնա, չի կարող տեղի ունենալ հենց փողի մեջ, վորովհետեւ գնման մեջ նա իրացնում է ապրանքի գինը միայն և մյուս կողմից, քանի դեռ նա փող է սնում, իր արժեմեծությունը չի փոխում, և վաճառման մեջ ևս ապրանքը նրա բնածնից նրա դրամաձեւին է փոխարկում միայն: Փոփոխությունը պետք է տեղի ունենա ուրեմն Փ—Ա—Փ-ի ապրանքի մեջ, բայց զորն նրա փոխանակարժեքի մեջ, քանի վոր համարժեքներ են փոխանակվում, այլ նա կարող է ծագել միայն ապրանքի սպառարժեքից վորպես այդպիսով, այսինքն նրա գործածումից: Դրա համար պահանջվում է մի ապրանք, վորի սպառարժեքը փոխանակարժեքի աղբյուր լինելու հատկությունն ունի, և նա գոյությունն ունի, նա աշխատում է. p. 130 (123) [132—133]:

Սակայն վորպեսզի դրամատերը շուկայում աշխատուժը իբրեւ ապրանք գտնի, պետք է աշխատուժն իր սեփական տիրոջ կողմից ծախվի, հետևաբար ազատ աշխատուժ լինի: Քանի վոր յերկուսն ել՝ գնորդն ու վաճառորդը, պայմանադրվողները, իրավանավասար անձեր են, ապա աշխատուժը պետք է միայն մի վարձ ժամանակի համար վաճառվի, վորովհետեւ en bloc¹ վաճառելու դեպքում վաճառորդն այլևս վաճառորդ չի մնում, այլ ինքն ապրանք է դառնում: Այնուհետև աշխատուժի տերը փոխանակ այնպիսի ապրանքներ ծախել կարողանալու, վորոնց մեջ առարկայացված է նրա աշխատանքը, պետք է, ընդհակառակը, այնպիսի վիճակում լինի, վոր ստիպված լինի իր իսկ աշխատումն իբրեւ ապրանք վաճառելու. p. 131 (123) [133—134]:

¹ Ամբողջությամբ:

Փողը կապիտալ դարձնելու համար դրամատերը պետք է ուրեմն ապրանքաշուկայում առկա գանձի ազատ բանվորին, ազատ այն յերկակի իմաստով, վոր նա, իբրև ազատ անձ, իր աշխատուժը տնտրինում և իբրև իր ապրանքը, և վոր նա, մյուս կողմից, վաճառելու ուրիշ ապրանքներ չունի, դափ-դատարկ է, ազատ այն բոլոր առարկաներից, վորոնք անհրաժեշտ են նրա աշխատուժին իրացնելու համար. p. 132 (125) [134]:

Ի միջի այլոց, դրամատիրոջ և աշխատուժի տիրոջ հարաբերությունը բնական կամ բոլոր ժամանակներին վերաբերող հասարակական հարաբերությունն է, այլ պատմական հարաբերությունն, բաղմաթիվ տնտեսական հեղաշրջումների արդյունք: Այսպես, նաև մինչև այժմ զիտարկված տնտեսական կատեգորիաներն իրենց պատմական կնիքն ունեն: Ապրանք դառնալու համար արտադրանքը չպետք է այլևս իբրև անմիջական դոյամիջոց արտադրվի: Արտադրանքների մասսան կարող է ապրանքաձև ընդունել արտադրության միայն մի վարժ յեղանակի, կապիտալիստիկ յեղանակի, շրջանակներում, թեպետ ապրանքարտադրությունն ու ապրանքաշրջանառությունն արդեն կարող են տեղի ունենալ այնտեղ, վորտեղ արտադրանքների մասսան յերբեք ապրանք չի դառնում: Փողը կարող է ditto¹ այն բոլոր ժամանակաշրջաններում դոյություն ունենալ, վորոնք ապրանքաշրջանառության վորոշ բարձրության են հասել, առանձին դրամաձևերը՝ սոսկական համարժեքից մինչև համաշխարհային վողը, զարգացման տարբեր աստիճաններ են յենթադրում, բայց և այնպես շատ թույլ զարգացած ապրանքաշրջանառու-

¹ Նույնպես:

թյունն անդամ կարող ե այդ բոլոր ձևերն առաջաց-
նել: Կապիտալն, ընդհակառակը, ծագում ե միայն այն
դեպքում, յերբ վերի պայմանը տեղի ունի, և այս մեկ
պայմանը մի համաշխարհային պատմություն ե ընդ-
գրկում. p. 133 (125) [135]:

Աշխատութն ունի մի փոխանակարժեք, վորը վո-
րոշվում ե, ինչպես մյուս բոլոր ապրանքներինը, իր
արտադրման, հետևաբար նաև վերարտադրման համար
անհրաժեշտ աշխատաժամանակով: Աշխատութի արժեքն
այն կենսամիջոցների արժեքն ե, վոր անհրաժեշտ ե
աշխատութի տիրոջ գոյությունը պահպանելու, և այն
եւ նորմալ աշխատունակության մեջ պահպանելու,
համար: Վերջինս կախված ե կլիմայից, բնապայման-
ներից և այլն, ինչպես և պատասխանորեն ամեն մի
յերկրում տված standard life¹-ից: Նրանք [կենսամի-
ջոցները] փոփոխվում են, բայց մի վորոշ յերկրի և մի
վորոշ ժամանակաշրջանի համար նրանք ջրված են:
Այնուհետև նա [նորմալ աշխատունակությունը] պա-
րունակում ե փոխադրվելու, այսինքն յերեխաների,
կենսամիջոցները, այնպես վոր այս յուրահատուկ ապ-
րանքատերերի ցեղը հավերժանում ե. այնուհետև կըր-
թության ծախքերը, յեթե աշխատանքը վորակյալ ե.
p. 135 (127) [136—137]:

Աշխատութի արժեքի նվազագույն սահմանը ֆիզի-
կապես անհրաժեշտ կենսամիջոցների արժեքն ե: Յեթե
աշխատութի գինն ընկնում ե մինչև այս միջինումը,
ապա նա ընկնում ե նրա [աշխատութի] արժեքից ցած,
վորովհետև վերջինս յենթադրում ե աշխատութի նոր-
մալ լավորակություն, վոչ հյուսված աշխատութ. p. 136
(128) [138]:

¹ Կյանքի մակարդակից

Աշխատանքի ընդլայնումը պարունակում է այն,
վոր աշխատուժը բանեցվում է պայմանադրություն
կնքելուց հետո միայն, և վորովհետև այսպիսի ապրանք-
ների համար փողը մեծ մասամբ վնասա իջոց է, ապա
կապիտալիստական արտադրայեղանակ ունեցող բոլոր
յերկիրներում աշխատուժը վճարվում է նրա գործելուց
հետո միայն: Ամեն տեղ ուրեմն բռնկույթ վարկացում
է կապիտալիստիկ. p. 137, 138 (129) [139]:

Աշխատուժի սպառման պրոցեսը միաժամանակ ապ-
րանք և հավելարժեքի արտադրման պրոցեսն է, և այս
սպառումը տեղի յե ունենում շրջանառության վրոր-
տից դուրս. p. 140 (131) [140]:

ԲԱՅԱՐՁԱԿ ՀԱՎԵԼԱՐԺԵՔԻ ԱՐՏԱԴՐՈՒԹՅՈՒՆԸ

1. ԱՇԽԱՏԱՆՔԻ ՊՐՈՅԵՍԸ ՅԵՎ ԱՐԺԵՄԵՄԱՑՄԱՆ ՊՐՈՅԵՍԸ

Աշխատութի գնորդն սպառում է այն, յերբ վաճառորդին հարկադրում է աշխատել: Այս աշխատանքը, ապրանք ներկայացնելու համար, նախ սպառարժեք է ներկայացնում և այս հատկության մեջ անկախ է կապիտալիստի ու բանվորի միջև գոյություն ունեցող առանձնահատուկ հարաբերությունից: Աշխատանքի պրոցեսի իբրև աշխատանքի հարաբերությունը p. 141—149 (133—140) [143—151]:

Կապիտալիստական հիմքի վրա աշխատանքի պրոցեսը յերկու առանձնահատկություններ ունի—1) բանվորն աշխատում է կապիտալիստի հսկողության տակ, 2) արտադրանքը կապիտալիստի սեփականությունն է, վորովհետև աշխատանքի պրոցեսն այժմ կապիտալիստի կողմից գնված յերկու իրերի, աշխատութի և արտադրամիջոցների, մի պրոցես է միայն. p. 150 (140) [151]:

Բայց կապիտալիստը չի ցանկանում սպառարժեքը՝ արտադրած վառքն այդպիսին, այլ վորպես փոխանակարժեքի կրող միայն և հատկապես վորպես հավիլաժեք: Աշխատանքն այս պայմանի դեպքում, յերբ ապրանքը սպառարժեքի և փոխանակարժեքի միասնություն էր,

դառնում և արտադրության պրոցեսի և արժեմեծացման պրոցեսի միասնությամբ. p. 151 (140) [152].

Ուրեմն պետք է հետադոտել արտադրանքի մեջ առարկայացված աշխատանքի քանակը:

Որինակ՝ մանածը: Դիցուք մանածը պատրաստելու համար հարկավոր է 10 ֆունտ բամբակ, վորի արժեքն է, ասենք, 10 շիլինգ, և աշխատամիջոցների համար, վորոնց անխուսափելի մաշումը մանկու ընթացքում այստեղ կարճ ներկայացված է իլիկամասով, ասենք, 2 շիլինգ: Այսպիսով արտադրանքի մեջ 12 շիլինգ կընկնել արտադրամիջոցներին, այսինքն յեթե արտադրանքը դարձել է մի իրապես սպառարժեք, — այս դեպքում մանած, և 2 շիլ. — յեթե այդ աշխատամիջոցների մեջ ներկայացված էր միայն հասարակականորեն անհրաժեշտ աշխատաժամանակը: Ինչքան է նրան [արժեքին] ավելացվում մանկու աշխատանքով:

Այստեղ ուրեմն աշխատանքի պրոցեսը դիտվում է բոլորովին այլ կողմից. արտադրանքների արժեքի մեջ բամբակարույծի, իլիկագործի և ուրիշների ու մանածագործի աշխատանքը, իբրև հաժախելի մասեր, վորակապես հավասարեցված են ընդհանուր մարդկայնորեն անհրաժեշտ արժեքները աշխատանքին — ուրեմն նրանք միայն քանակապես են համապատասխան և հենց այդ պատճառով փոխարկվում րոբոնելի ժամանակի տեղում, միջոցով, յեթե միայն վերջինս հասարակականորեն անհրաժեշտ աշխատաժամանակն է, վորովհետև միայն սա յե արժեք ստեղծում:

Յենթադրենք, վոր աշխատուժի որական արժեքը = 3 շիլինգի և վոր վերջինս 6 աշխատաժամ է ներկայացնում, վոր 1 ժամում $1\frac{2}{3}$ ֆունտ մանած են անում, այսինքն 6 ժամում — 10 ֆունտ մանած՝ 10 ֆունտ

բամբակից (ինչպես վերը). այս դեպքում 6 ժամվա-
րն թացվում 3 շիլինգի արժեք է միացվում, և արտա-
դրանքի արժեքն է 15 շիլինգ (10 շիլ. + 2 շիլ. + 3 շիլ.)
կամ 1 շիլ. 6 պենս՝ մանածի 1 ֆունտի համար:

Բայց այստեղ հավելարժեք չկա: Այս չի կարող կա-
պիտալիստին գոհացնել:

(Գուհիկ տնտեսագիտության դատարկախոսու-
թյունները, p. 157) (146) [157]:

Մենք յենթադրեցինք, Վոր աշխատուժի որական
արժեքը 3 շիլինգ է, վորովհետև նրա մեջ առարկա-
յացված է $\frac{1}{2}$ աշխատոր կամ 6 ժամ: Բայց այս $\frac{1}{2}$ աշ-
խատոր, վորը լսկ անհրաժեշտ է բացվորի կյանքը 24
ժամվա քնքացում պահպանելու համար, բնավ արգելի
չի հանդիսանում, վոր հա $\frac{1}{1}$ որ աշխատ-
ժի արժեք է նրա ոգացործումը յերկու տարբեր մե-
ծություններ են: Նրա ոգացար հատկությունը միայն
մի conditio sine qua non¹ էր, մինչդեռ վճարական
նշանակություն ունեցավ աշխատուժի առանձնահա-
սուկ սպառարժեքը, վորով նա ավելի մեծ փոխանա-
կարժեքի աղբյուր է լինում, քան հենց ինքն ունի.
p. 159 (148) [159]:

Բանվորն աշխատում է ուրեմն 12 ժամ, մանկու
վրա ծախսում է 20 ֆունտ բամբակ = 20 շիլինգի, և
4 շիլինգի իլիկների, աշխատանքն էլ արժե 3 շիլինգ =
27 շիլինգի: Բայց արտադրանքի մեջ առարկայա-
յացված են 4 աշխատոր իլիկները և բամբակը, մանածա-
գործի 1 աշխատորը, ընդամենը 5 որ 6-ական շիլին-
գով = 30 շիլինգի, վոր առադրանքի արժեքն է. Առաջա-
ցավ 3 ռիլինգի հավելարժեք, փողը կապիտալ դարձավ:

¹ Անհրաժեշտ պայման:

р. 160 (149) [160]: Պրոբլեմի բոլոր պայմանները կատարված են: (Մանրամասները р. 160 (149) [160]:

Արժեքնեծացման պրոցեսը աշխատանքի պրոցեսն է իբրև արժեկազմության պրոցես, հենց Վոր յերկարացվում է այն կետից դեմք, վորտեղ նա տալիս է աշխատուժի վճարած արժեքի պարզ համարժեքը:

Արժեկազմության պրոցեսն աշխատանքի պարզ պրոցեսից նրանով է տարբերվում, վոր վերջինս գիտվում է վորակական կողմից, առաջինը քանակական կողմից, այն ել միայն այն չափով, վորչափով նա հասարակականորեն անհրաժեշտ աշխատութամանակ է պարունակում. р. 161 (149) [161]:

Մանրամասները՝ р. 162 (150) [162]:

Իբրև աշխատանքի պրոցեսի և արժեկազմությամբ պրոցեսի միասնություն՝ արտադրություն պրոցեսն ապրանքների արտադրություն է, իբրև աշխատանքի պրոցեսի և արժեքնեծացման պրոցեսի միասնություն՝ կապիտալիստական ապրանքարտադրություն պրոցեսն է. р. 163 (151) [162]:

Բարդ աշխատանքի վերածումը պարզի. р. 163—165 (152—153) [163—164]:

2. ՀԱՍՏԱՏՈՒՆ ՅԵՎ ՓՈՓՈԽՈՒՆ ԿԱՊԻՏԱԼ

Աշխատանքի պրոցեսն աշխատանքի առարկային մոտ արժեք է միակցում, բայց միաժամանակ աշխատանքի պրոցեսի արժեքը փոխանցում է արտադրանքին, պահպանում է այն՝ նոր արժեքի սոսկական միակցումով: Այս կրկնակի հետևանքն այսպես է ստացվում. աշխատանքի յուրահատկորեն ոգտակար, վորակական քնույթը մի սպառարժեքը վերափոխում է մի այլ

սպառարժեքի և դրանով պահպանում եւ արժեք. իսկ աշխատանքի արժեկազմ, վերացականորեն - բնդհանրա-
կան փանակակաւ բնույթը արժեք եւ միակցում. p. 166
(154) [166]:

Որինակ՝ թող մանեղու աշխատանքի արտադրողա-
կանությունը վեցապատկւի: Իբրեւ ոգտակար (վորա-
կական) աշխատանք նա պահպանում եւ միւլնույն
ժամանակի ընթացքում 6 անգամ աւելի աշխատամի-
ջոցներ: Բայց նա միայն նույն նոր արժեքն եւ միա-
կցում, ինչպէս և առաջ, այսինքն մանածի յուրաքան-
չյուր ֆուկտի մեջ պարունակվում եւ առաջվա միակցած
նոր արժեքի $\frac{1}{6}$ -ը միայն: Նաեւ իբրեւ արժեկազմ աշ-
խատանք նա աւելիւն չի կատարում, քան առաջ.
p. 167 (155) [166]:

Հակառակն եւ լինում, յերբ մանեղու աշխատանքի
արտադրողականությունը նույնն եւ մնում, իսկ աշ-
խատամիջոցի արժեքը բարձրանում եւ. p. 168 (155)
[166]:

Աշխատամիջոցը միայն այն արժեքն եւ փոխանցում
արտադրանքին, վոր նա ինքը կորցնում եւ. p. 169 (156)
[168]: Այս տեղի յե ունենում տարբեր առտիճանով:
Ածուխը, քսելու նյութերը և այլն ամբողջովին են
ծախսվում: Հումքերը նոր ձեւ են ընդունում: Գործիք-
ները, մեքենաները և այլն, միայն դանդաղորեն և
մաս-մաս են իրենց արժեքը փոխանցում, և նրանց
մաշումը հաշվում են փորձի հիման վրա. p. 169, 170
(156, 157) [168]: Գործիքը շարունակ մնում եւ ամբող-
ջովին աշխատանքի պրոցեսի մեջ: Այստեղ ուրեմն
միւլնույն դործիքն աշխատանքի պրոցեսի մեջ ամբող-
ջովին եւ մանում, իսկ արժեքեւացման պրոցեսի մեջ՝
միայն մասամբ, այնպէս վոր յերկու պրոցեսներին

տարբերությունն անդրադառնում ե առարկայական գործոնները վրա. p. 171 (158) [169]: Ընդհակառակը, հումքը, վոր թափուկ ե տալիս, ամբողջովին մտնում ե արժեմեծացման պրոցեսի ե աշխատանքի պրոցեսի մեջ, վորովհետե նա, թափուկը հանած, յերևան ե դալիս արտադրանքի մեջ. p. 171 (158) [170]:

Վոչ մի դեպքում չի կարող սակայն աշխատամիջոցն ավելի փոխանակարժեք փոխանցել, քան ինքն ունեիր—նա աշխատանքի պրոցեսում ծառայում ե լոկ իրրե սպառարժեք ե այդ պատճառով կարող ե միայն այն փոխանակարժեքը փոխանցել, վորն առաջուց արդեն ունեիր. p. 172 (159) [170]:

Արժեքի այս պահպանումը, վորը շատ թանգ ե կապիտալիստի համար, նրան վոչինչ չի նստում. p. 173, 174 (160, 161) [171]:

Այնինչ պահպանված արժեքը միայն նորից ե յերևան գալիս, նա կար, ե միայն աշխատանքի պրոցեսը նոր արժեք ե միակցում, այն ե կապիտալիստական արտադրության մեջ հավելարժեքը՝ արտադրության արժեքի ավելցուկը գործադրած արտադրանքակազմիչների (արտադրամիջոցների ե աշխատուժի) արժեքի նկատմամբ. p. 175, 176 (161, 162) [173]:

Սրանով բնորոշված են այն գոյաձևերը, վոր սկզբնական կապիտալային արժեքը ընդունում ե իր դրամաձևը դեն նետելիս, յերբ նա փոխարկվում ե աշխատանքի պրոցեսի գործոնները՝ 1) աշխատամիջոցների գնումով ե 2) աշխատուժի գնումով:

Աշխատամիջոցների մեջ դրված կապիտալն ուրեմն չի փոխում իր արժեքի մեծությունը արտադրության պրոցեսում. մենք այն անվանում ենք հաստատուն կապիտալ:

Աշխատութի մեջ դրված մասը փոխում է իր ար-
ժեքը, արտադրում է 1) իր սեփական արժեքը և
2) հավելարժեքը. մենք այն անվանում ենք փոփո-
խուն կապիտալ. p. 176 (162) [173—174]:

Կապիտալը հաստատուն է արտադրության հատկա-
պես տվյալ պրոցեսի նկատմամբ, վորի մեջ նա չի
փոփոխվում. նա կարող է մերթ ափելի շատ, մերթ
ափելի քիչ աշխատամիջոցներից բաղկացած լինել, և
գնած աշխատամիջոցների արժեքն էլ կարող է բարձ-
րանալ կամ ընկնել, բայց այդ չի շոշափում նրանց
հարաբերությունը արտադրության պրոցեսի նկատ-
մամբ. p. 177 (162) [175]: Նմանապես կարող է փոխ-
վել այն տոկոսային հարաբերությունը, վորով մի
տվյալ կապիտալ տրոհվում է հաստատուն և փոփո-
խուն կապիտալի, բայց ամեն մի տվյալ դեպքում c-ն
մնում է հաստատուն և v-ն փոփոխուն. p. 178 (163)
[175]:

3. ՀԱՎԵԼԱՐԺԵՔԻ ՆՈՐՄԱՆ

$c=500$ ֆ. ստ. $=410 + 90^v$: Աշխատանքի պրոցեսի
վերջում, վորի մեջ v-ն աշխատութի յե փոխարկվում,
դիցուք ստացվում է $410 + 90^v + 90^m = 590$: Յենթա-
դրենք c-ն բաղկացած է 312 ֆ. ստ.-ի հումքից, 44 ֆ.
ստ.-ի ոժանդակ նյութերից և 54 ֆ. ստ.-ի մեքենա-
ների մաշումից $=410$ ֆ. ստ.: Դիցուք բոլոր մեքենա-
ների արժեքը կազմում է 1054 ֆ. ստ.: Յեթե վերջինս
ամբողջությամբ հաշվեյինք, ապա c-ի համար յերկու
կողմում էլ կստացվեր 1410 ֆ. ստ., հավելարժեքը
կմար, ինչպես և առաջ, 90. p. 179 (164) [176]:

Քանի վոր c-ի արժեքն արտադրանքի մեջ միայն

նորից յերևան ե գալիս, ապա արտադրանքի համար
 ստացված արժեք տարբեր ե պրոցեսի ընթացքում
 ստացված արժեքային արտադրանքից. վերջինս ուրեմն
 վնչ թե հավասար ե $c + v + m$ -ի, այլ $= v + m$ -ի:
 Արժեմեծացման պրոցեսի համար c -ի մեծությունն
 ուրեմն նշանակություն չունի, այսինքն $c = 0$. p. 180
 (165) [177]: Նույնը տեղի յե ունենում նաև գործնա-
 կանում,— յեթե մի կողմ թողնենք հաշվի վաճառա-
 կանական յեղանակը,—որինակ՝ մի յերկրի շահույթն
 իր արդյունաբերությունից հաշվելիս, յերբ ներմու-
 ծած հումքը հաշվից հանում են. p. 181 (166) [178]:
 Թե հավելարժեքն ինչ հարաբերություն մեջ ե ամբողջ
 կապիտալի հետ, այդ մասին անհրաժեշտը կտրվի
 III գրքում: Ուրեմն հավելարժեքի նորման $= m : v$,
 վերը՝ $90 : 90 = 100\%$: Այն աշխատատեղանակը, վորի
 ընթացքում բանվորն իր աշխատուժի արժեքը վե-
 րադարձացրել ե,—ինչի կապիտալիստական թե ուրիշ
 հարաբերություններում,—անհրաժեշտ աշխատանքն ե.
 դրանից ավելին, վորը կապիտալիստի համար հավել-
 արժեք ե առաջացնում, հավելյալստացնե ե. p. 183,
 184 (167, 168) [181]: Հավելարժեքը շահած հավելաշ-
 խատանքն ե, և վերջինս դուրս բախվու ձևն ե միայն
 տարբերում զանազան հասարակական ֆորմացիա-
 ները:

Հավելարժեքը սխալ հաշվելու որինակներ, հաշվի
 մեջ ներառելով c -ն. p. 185—196 (169—179) [182—192]
 (Սենյոր):

Անհրաժեշտ աշխատանքի և հավելաշխատանքի գու-
 մարը $=$ աշխատանքի:

4. ԱՇԽԱՏՈՐ

Անհրաժեշտ աշխատաժամանակը սրված է: Հավելյալ աշխատանք փոփոխուհի է, սակայն վորոշ սահմաններում: Նա յերբեք չի կարող լինել 0-ի, վորովհետև այդ դեպքում կապիտալիստական արտադրությունը դադարում է: Նա յերբեք չի կարող 24 ժամի հասնել ֆիզիկական պատճառներով, բայց դրանից մեծագույն սահմանի վրա ազդեցություն են անում նաև բարոյական պատճառները: Բայց այս սահմանները խիստ առաձգական են: Տնտեսական պահանջն այն է, վոր աշխատորն ավելի յերկար չլինի, քան յերբ նա բանվորին միայն նորմալ է մաշում: Բայց ինչ է նշանակում նորմալ: Այստեղ ստացվում է մի անտիկոնոմիա, և միայն ուժը կարող է վճռել: Այստեղից էլ պայքարը բանվոր դասակարգի և կապիտալիստների դասակարգի միջև նորմալ աշխատանքի համար. p. 198—202 (180—184) [193—197]:

Հավելյալ աշխատանքը՝ նախկին հասարակական դարաշրջաններում: Քանի դեռ փոխանակարժեքն ավելի կարևոր չէ, քան սպառարժեքը, հավելյալ աշխատանքն ավելի չավրավոր է, որինակ՝ հին ժողովուրդներին մոտ. միայն այնտեղ, վորտեղ ուղղակի փոխանակարժեք—վոսկի և արծաթ էր արտադրվում, հավելյալ աշխատանքը սոսկալի յեր. p. 203 [198]: Ditto¹ նաև Ամերիկայի ստրկատիրական նահանգներում մինչև բամբակի մասսայական արտադրությունն արտահանման համար: Ditto նաև ճորտային աշխատանքը, որինակ, Ռուսիայում:

Ճորտային աշխատանքը կապիտալիստական շա-

¹ Նույնպես:

հագործման հետ բաղդատելու լավագույն միջոցն է, վորովհետև նա հավելյալ աշխատանքը ֆիքսացիայի յի յինթարկում և նշում:

Réglement organique¹ Վալախիայի. p. 204 — 206 (187—188) [200—201]: Ինչպես վոր վերջինս հավելյալ աշխատանքի ծախսվի մի դրական արտահայտությունն է, այնպես էլ անգլիական Factory Acts²-ը բացասական արտահայտություններն են:

Factory Acts-ը: 1850 թվի որենքը. p. 207 (189) [202] սահմանում է³ 10¹/₂ ժամ և շաբաթ որը 7¹/₂ ժամ = շաբաթական 60 ժամ: Գործարանատերերի շահույթը զանցառման միջոցով. p. 208—211 (189—192) [203—206]:

Շահագործումը սահմանափակման չենթարկված կամ միայն հետադադում սահմանափակման յինթարկված էյուզերում՝ ժանեկային արդյունաբերությունը p. 212 (193) [207], կավագործությունը p. 213 (193) [207—209], լուցիեգործությունը p. 214 (195) [209], պատսառագործությունը p. 214—217 (195—197) [210—211], հացագործությունը p. 217—222 (197—201) [211—216], յերկաթուղային պաեսոնյաները p. 223 (201) [216—217], կառուիիները p. 223 — 225 (202 — 204) [217 — 219], դարբինները p. 226 (204) [219 — 220], ցերեկվա և գիշերվա բանվորները shifts³-ով a) մետաղագործությունը յեվ մետղի արդյունաբերությունը p. 227 — 235 (205—212) [220—227]:

Այս իրողություններն ապացույցում են, վոր կա-

¹ Որդանական կանոնադրություն (կոռային աշխատանքները որենադրելի անունը):

² Գործարանային որենքներ:

³ Հերթափոխություններով:

պիտաւը բանվորին դիտում ե միայն վորպես աշխատ-
օր, վորի ամբողջ ժամանակն աշխատածամանակ ե,
վորչափով վոր այս, թեկուզ միայն ժամանակավորա-
պես, հնարավոր ե, և վոր կապիտալիստի համար ան-
տարբեր խնդիր ե աշխատութի կյանքի տեղութունը.
p. 236 — 238 (213 — 214) [228 — 230]:

Բայց այս դեմ չե՞ նույնիսկ կապիտալիստի շահե-
րին: Ինչպե՞ս ե արագորեն հյուժվածների փոխարին-
ման խնդիրը: Կազմակերպված ստրկավաճառութունը
Միացյալ Նահանգների ներսում՝ ստրուկների արագ
հյուժումը տնտեսական սկզբունք ե դարձրել. ճիշտ
նույնն ե Յեմբրոպայում գյուղական շրջաններից և այլ
վայրերից բանվորների հոսանք առաջացնելու նկատ-
մամբ. p. 239 (215) [230 — 231]: Poorhouse-supply¹
p. 240 (216) [231 — 232]: Կապիտալիստը միայն տես-
նում ե իրեն միշտ տրամադրելի գերբնակչութունը և
սպառում ե նրան: Յեղի մահացումը նրան չի հե-
տաքրքրում — après moi le déluge²: Կապիտալն ան-
խնայ յե բանվորի առողջութան և կյանքի սևողութան
նկատմամբ, յեթե հասարակւթյունը նրան չի հարկա-
դրում ուժադիր լինել դեպի այն... և ազատ մրցութունը
հանդես ե բերում կապիտալիստի տրամադրութանը
ներհասուկ որեմքներ՝ իբրև հարկադրական տրամքի
որեմք անհատ կապիտալիստի նկատմամբ. p. 243 (218)
[234]:

Նորմալ աշխատութի սահմանումը հետևեմք ե բազ-
մադարյան պայմարի կապիտալիստի և բանվորի միջև:
Սկզբում որենքներ եյին հրատարակվում աշխա-

¹ Աղքատախնամ տների կողմից աշխատութ մատակարարելը:

² Ինձնից հետո՝ ջրհեղեղ:

տաժամանակը յերկարացնելու, իսկ այժմ՝ կարճացնելու համար. p. 244 (219) [234—235]:

Առաջինն եր Statute of labourers 23 Edward III 1349¹, և այն պատրվակով, թե ժանտախտն այնպես է հնձել ազգաբնակությունը, վոր ամեն վոք ավելի շատ պետք է աշխատի: Այդ պատճառով որենքով սահմանվում եր վարձի մաքսիմում և աշխատորի սահմանները: 1496 թվին Հենրի VII-ի որով յերկրագործական բանվորների և բոլոր արհեստավորների (artificiers) աշխատորը սահմանվում եր ամառվա ընթացքում—մարտից մինչև սեպտեմբեր—առավոտյան ժամի 5-ից մինչև յերեկոյան 7-ը և 8-ը՝ 1 ժամ, 1½ ժամ և 1½ ժամ = 3 ժամ ընդմիջումներով: Ձմեռվա ընթացքում առավոտյան ժամի 5-ից մինչև մթնելը: Այս ստատուտը² յերբեկ խստորեն չի կիրառվել. նույնիսկ 18-րդ դարում շաբաթվա ամբողջ աշխատանքը դեռևս կապիտալի տրամադրության տակ չե (բացառած յերկրագործական բանվորները): Տես այդ ժամանակի բանակռիվը. p. 248—251 (223—225) [238—242]:

Միայն խոշոր արդյունաբերությանը հաջողվեց այդ և ավելին. նա խորտակեց բոլոր սահմանները և սկսեց շահագործել բանվորին ամենաամոթ կերպով: Պրուստարիատն սկսեց դիմադրել, հենց վոր ուշքի յեկավ, 1802—1833 հրատարակված ակտերը³ անվանական եյին, վորովհետև տեսուչներ չկային: Միայն 1833-ի ակտը սահմանեց տեքստիլ արդյունաբերության չորս

¹ Կանոնադրություն բանվորների մասին, Եդուարդ III-ի 23-րդ տարին, 1349:

² Անգլիայում այդպես է կոչվում պառլամենտի հրատարակած որենիքը:

³ Ակտը նույնն է, ինչ վոր ստատուտը:

Հյուղերում նորմալ աշխատող՝ առավոտյան 5 ժ. 30
 բողեյից մինչև յերեկոյան 8 ժ. 30 բողեն, վորի ըն-
 թացքում 13—18 տարեկան young persons¹-ը միայն
 12 ժամ կարող են աշխատեցվել 1½ ժամ ընդմիջու-
 մով, 9—13 տարեկան յերեխաները միայն 8 ժամ,
 իսկ յերեխաների և young persons-ի գիշերային աշ-
 խատանքն արգելվում է. p. 253—255 (226—229)
 [243—244]: Relaissystem²-ը և նրա չարարկումը զան-
 ցառման նպատակով. p. 256 (229) [244]: Վերջապես
 1844-ի ակտը, վորն ամեն արիֆի կամանց հավասա-
 րեցնում է young persons-ին, յերեխաների աշխա-
 տանքն իջեցնում է 6½ ժամի և սահմանադրում է
 Relaissystem-ը: Բայց, դրա փոխարեն, այժմ թույլա-
 տրվում է յերեխաների աշխատանքն 8 արեկանից:
 1847-ին վերջապես անց է կացվում 10-ժամյա աշխա-
 տորի բիլլը կանանց և young persons-ի համար.
 p. 259 (252) [248]: Կապիտալիստների փորձերը դրա
 դեմ. p. 260—268 (232—239) [248—257]: 1847-ի աղ-
 տի մեջ մի flaw³ առիք դարձավ այն կոմպրոմիսային
 աղտի p. 269 [258], վորը young persons-ի և women⁴-ի
 աշխատողը սահմանում էր 5 որ 10½-ական ժամ և
 1 որ 7½ ժամ = շաբաթական 60 ժամ և հատկապես
 առ. ժամի 6-ի և յերեկ. ժամի 6-ի միջև: Ուրեմն 1847-ի
 աղտը յերեխաների [աշխատանքի] համար ուժի մեջ է:
 Բացառություն է կազմում մետաքսի արդյունաբերու-
 թյունը, ա. p. 270 (240) [259]: 1853-ին յերեխաների
 համար ևս աշխատաժամանակը սահմանափակվում է

¹ Դեռահասները:

² Հերթափոխությունների սխեմա:

³ Բացացի՝ ճեղք. այստեղ՝ վրիպում:

⁴ Կանանց:

առաջնության ժամի 6-ի և յերեկոյան ժամի 6-ի միջև,
p. 272 (242) [260]:

1845-ի Printworks Akt¹-ը գրեթե ամենևին չի
սահմանափակում. յերեխաները և կանայք կարող են
16 ժամ աշխատել: Ճերմականոցները և ներկարան-
ները յենթարկվեցին 1860-ի որենքին, ժանեկագոր-
ծարանները՝ 1861-ի, կավագործարանները և ուրիշ
շատ ճյուղեր՝ 1863-ի (գործարանային ակտով այդ
նույն տարում բաց ողում գործող ճերմականոցների և
հացթխարանների համար առանձին ակտեր հրատա-
րակվեցին). p. 274 (242) [262]:

Խոշոր արդյունաբերությունն ուրեմն առաջինն և
առաջացնում աշխատաժամանակի սահմանափակման
պահանջը, բայց հետո բանից դուրս ե գալիս, վոր
նույն գերաշխատումը հետզհետե տիրապետել և մյուս
բոլոր ճյուղերին. p. 277 (245) [264]:

Այնուհետև պատմությունը ցույց ե տալիս, վոր,
հատկապես կանանց և յերեխաների աշխատանքը մըտ-
ցնելուց հետո, ամուս «ազատ» բանվորը կապիտալիս-
տի հանդեպ անդին ե ու անգոր, և վոր այստեղից
սկիզբ և առնում դասակարգային պայքարը բանվոր-
ների և կապիտալիստների միջև. p. 278 (247) [265]:

Ֆրանսիայում միայն 1848 թվին տրվեց 12-ժամյա
որենքը բոլոր բանվորների և աշխատանքի բոլոր ճյու-
ղերի համար: (Տես, սակայն, p. 253 (227) [243] յերե-
խաների աշխատանքի մասին 1841 թվին հրատարա-
կած ֆրանսական որենքին վերաբերող ծանոթու-
թյունը. այդ որենքը միայն 1853-ին, այն ել միայն
Département du Nord²-ում, իրոք կենսագործվեց):

¹ Ակտ չթաղրոշմական գործարանների մասին:

² Հյուսիսային դեպարտամենտում:

Բեկլեյալում աշխատանքի լիակատար «ազատություն»։ Ամերիկայում ութժամյա շաբաթուրդ. p. 279 (247) [265—267]:

Բանվորն ուրեմն արտադրության պրոցեսից դուրս ե գալիս բոլորովին ուրիշ, քան մտել եր այնտեղ։ Աշխատանքի պայմանադրությունը ազատ ազնվաբանական է, այն ժամանակը, վորի տեղության համար նա ազատ է իր աշխատութեւ վաճառելու, այն է, վորի տեղության համար նա սխալված է նույնը վաճառել, և բանվորների մասսայական դիմադրությունն է միայն, վոր նրանց համար նվաճում է այնպիսի պետական ունեւ, վոր հենց նրանց արդելում է կապիտալի հետ կնքած ազատ պայմանադրության միջոցով իրենց ու իրենց սերունդը վաճառելով՝ մահվան ու ստրակացման մատենել։ Մարդկային անկապտելի իրավունքների ճոխ ցանկի տեղը բռնում է գործարանային աշխատի համեմատ Magna Charta¹ ն. p. 280, 281 (249, 250) [268]:

5. ՀԱՎԵԼԱՐԺԵՔԻ ՆՈՐՄԱՆ ՈՒ ՄԱՍՍՈՆ

Նորմայի հետ միասին նաև նրա մասնաւոր է տրված։ Յեթե մի աշխատութի որական արժեքը 3 շիլ. է, իսկ հավելարժեքի նորման՝ 100%, ապա նրա որական մասսան հավասար է 3 շիլ. մի բանվորի համար։

I. Բանի վոր փոփոխում կապիտալ կապիտալիստի կողմից միաժամանակ բանեցվող բոլոր աշխատութեւի դրամական արտահայտությունն է, ապա նրանցով արտադրված հավելարժեքի մասնաւոր = փոփոխուն կապիտալի $\times$ հավելարժեքի նորմայով։

Յերկու գործոններն էլ կարող են փոխվել, և դրանից

¹ Հիմնական որոնքներ՝ Բառացի՝ մեծ խարտիա

տարբեր դուզակցություններ կարող են առաջանալ: Հավելյալ արժեքի մասսան կարող է փոխվել, անգամ նվազող փոփոխուն կապիտալի ղեպքում, յեթե նորման բարձրանում է, հետևաբար աշխատորը յեկտացվում է. p. 282 (251) [269]:

II. Հավելարժեքի նորմայի այս բարձրացումն իր բացառակ ստիմաններն ունի նրա մեջ, վոր աշխատորը յերբեք չի կարող մինչև լրիվ 24 ժամ յերկարացվել, վոր մի բանվորի որական արտադրանքի ամբողջ արժեքն ուրեմն յերբեք չի կարող հավասար լինել 24 աշխատաժամի արժեքին:

Հավելարժեքի միևնույն մասսան ստանալու համար փոփոխուն կապիտալը կարող է ուրեմն փոխարինվել աշխատանքի ավելի բարձր շահագործումով այս սանմաններում միայն: Սա կարևոր է տարբեր յերևույթներ բացատրելու համար, վորոնք ծագում են կապիտալի հակասական տենդենցից—1) փոփոխուն կապիտալը է բանեցվող բանվորների թիվը կրճատելու և 2) այնուամենայնիվ հավելյալ արժեքի հնարավոր մեծագույն մասսան արտադրելու. p. 283, 284 (253, 254 [270, 271]):

III. Տարբեր կապիտալների արտադրած արժեքի և հավելարժեքի մասսաները, աշխատուժի տվյալ արժեքի և շահագործման միահավասար աստիճանի ղեպքում, ուղիղ համեմատական են այդ կապիտալների փոփոխուն բաղադրամասերի մեծություններին. p. 285 (255) [272]: Այս, ըստ յերևութին, ղեմ է բոլոր իրողություններին:

Տվյալ հասարակության մեջ և տվյալ աշխատորի համար հավելարժեքը կարող է մեծացվել բանվորների թվի, այսինքն բնակչության մեծացմամբ միայն, իսկ

բանվորների տվյալ թվի համար՝ աշխատորի յերկա-
րացմամբ միայն: Բայց այս միայն բացառաձակ հավե-
լյալ արժեքի համար ե կարևոր:

Այժմ պարզվում ե, վոր փողի վնչ ամեն գումար
կարող ե կապիտալ դարձվել, վոր մի միլիոնում գոյու-
թյուն ունի՝ մի հասիկ աշխատուժի ե անհրաժեշտ աշ-
խատամիջոցների արտադրածախքերը: Վորպեսզի ինքը
կարողանար բանվորի պես ապրել, կապիտալիստը
պետք ե, հավելարժեքի նորման 100% լինելու դեպ-
քում, արդեն 2 բանվոր ունենար ե դեռ վոչինչ չեր
խնայի: Նույնիսկ 8 բանվոր ունենալու դեպքում նա
այնուամենայնիվ դեռ մանր վարպետ ե: Այդ պատ-
ճառով միջնադարում մարդիկ բռնությամբ հետ եյին
պահվում արհեստավոր-վարպետներից կապիտալիստ-
ներ դառնալուց, մի վարպետի պահելիք վարպետա-
յունների թվի սահմանափակումով: Մի իրական կա-
պիտալիստ առաջ բերելու համար պահանջվող հարըս-
տության միլիոնումը փոփոխվում ե տարբեր ժամա-
նակաշրջաններում ե տնտեսության տարբեր ճյուղե-
րում: p. 288 (256) [274—275]:

Կապիտալը դարգանալով դարձավ աշխատանքի հրա-
մանատար ե հոգում ե, վոր բանվորները կարգին ու
լարուն աշխատեն: Այնուհետև նա հաշվադրում ե բան-
վորներին ալելի շատ աշխատանք կատարել, քան
հարկավոր ե նրանց ապրուստի համար, ե հավելարժեք
դուրս ծծելում դերազանցում ե արտադրության բոլոր
նախկին սխտեմներին, վորոնք հիմնված եյին ուղղակի
հարկադրական աշխատանքի վրա:

Կապիտալն աշխատանքն իրեն յենթարկեց տվյալ
տեխնիկական պայմանների հետ միասին ե սկզբում
ներանք չի փոխում: Այս պատճառով, յիթե արտա-

դրության պրոցեսը դիտենք վորպէս աշխատանքի պրոցես, ապա բանվորն արտադրության միջոցներին չի վերաբերվում իբրև կապիտալի, այլ իբրև իր սեփական նպատակահարմար գործունէության միջոցներէ: Բայց այլ է, յերբ դիտում ենք իբրև արժեւեծացման պրոցես: Արտադրության միջոցներն ուրիշի աշխատանքներ ձգելու միջոցներ են դառնում: Այլևս բանվորը չէ, վոր գործադրում է արտադրամիջոցներ, այլ արտադրամիջոցներն են գործադրում բանվորին. 298 [276]: Փոխանակ մրանից սպառվելու, նրանք սպառում են մրան իբրև իրենց սեփական կենսական պրոցեսի ֆերմենտ, իսկ կապիտալի կենսական պրոցեսը միայն այն է, վոր նա շարժվում է իբրև ինֆնանուն արժեք... Փողի լոկ փոխարկվելը... արտադրամիջոցներէ՝ վերջիններս դարձնում է իրավական տիտղոս, հարկադրական տիտղոս ուրիշի աշխատանքի և հավելաշխատանքի վրա:

ՀԱՐԱՐԵՐԱԿԱՆ ՀԱՎԵԼԱՐԺԵՔԻ ԱՐՏԱԴՐՈՒԹՅՈՒՆԸ

1. ՀԱՐԱՐԵՐԱԿԱՆ ՀԱՎԵԼԱՐԺԵՔԻ ԳԱՂԱՓՄՐԸ

Տվյալ աշխատորի դեպքում հավելաշխատանքը կարող է մեծացվել միայն անհրաժեշտ աշխատանքի նվազեցումով, իսկ սրան կարելի չէ հասնել, — յեթե աշխատավարձի իջեցումն արժեքից ավելի ցած՝ անտեսենք, — աշխատանքի արժեքի իջեցումով միայն, ուրեմն անհրաժեշտ կենսամիջոցների դնի իջեցումով. ք. 291—293 (261—263) [278—280]: Սրան ել կարելի չէ միայն հասնել աշխատանքի տրադիցիոնալ քաղաքացույնով, հենց տրադիցիոնալի հեղափոխումով:

Աշխատորի յերկարացման միջոցով արտադրած հավելարժեքը բացառակ հավելարժեք է, անհրաժեշտ աշխատաժամանակի կարճացման միջոցով արտադրածը հարաբերական հավելարժեք է. ք. 295 (264) [281]:

Աշխատանքի արժեքն իջեցնելու համար պետք է արտադրողական ուժի բարձրացումն արդյունաբերության այն ճյուղերն ընդգրկի, վորոնց արտադրանքները վորոշում են աշխատուժի արժեքը — սովորական կենսամիջոցներինը և նրանց փոխանյութերինն ու նրանց հումքինը և այլն: Յուրյց է տրվում, թե ինչպես մրցությունը արտադրողական ուժի բարձրացումը յերևան է բերում ցած ապրանքագների մեջ. ք. 269—299 (264—267) [281—285]:

Ապրանքի արժեքը հակադարձ համեմատական է աշխատանքի արտադրողական ուժին, նույնպես ել աշխատանքի արժեքը, վորովհետև սա ապրանքագնեքով է վորոշվում: Դրա հակառակ, հարաբերական հավելարժեքն ուղիղ համեմատական է աշխատանքի արտադրողական ուժին. p. 299 (267) [285]:

Կապիտալիստին հետաքրքրում է վնչ թե ապրանքի բացարձակ արժեքը, այլ նրա մեջ թագնված հավելարժեքը: Հավելարժեքի իրացումը պարունակում է կանխավճարված արժեքի փոխհատուցումը: Յեվ վորովհետև ըստ 299-ի (267) [285] արտադրողական ուժի բարձրացման նույն պրոցեսն ապրանքի գինն իջեցնում է և նրա մեջ պարունակված հավելարժեքը մեծացնում, ապա սրանով բացատրվում է, թե ինչու կապիտալիստը, վորին հետաքրքրում է փոխանակարժեքի արտադրությունը միայն, շարունակ ձգտում է ապրանքի փոխանակարժեքն իջեցնել: Հմմտ. Քենե. p. 300 (268) [286]:

Այս պատճառով աշխատանքի տնտեսումը արտադրողական ուժի զարգացման միջոցով՝ կապիտալիստական արտադրության մեջ բնավ նպատակ չի դնում աշխատորի կարճացումը: Վերջինս նույնիսկ կարող է յեկարացվել: Այս պատճառով այն տիպի տնտեսագետներին մոտ, ինչպիսիքներն են մի Մաք-Կուլիլիս, Յուր, Սենյոր և tutti quanti¹, մի եջում կարելի չե կարգալ, վոր բունվոր յեռախապարս է կապիտալին ահադրողական ուժեի զարգացման համար, իսկ հաջորդ եջում՝ վոր նա իր յեռախաղիսուքյունը պեժ է ապացուցի 10 ժամի փոխարեն այսուհետև 15 ժամ աշխատելով:

¹ Բոլոր նմանները:

Արտադրողական՝ ուժերի այս դարձացումը միայն նպատակ ունի կարճացնելու ամբողջական աշխատանքը և յերկարացնելու աշխատանքը կապիտալիստի համար.
p. 301 (269) [287]:

2. ԿՈՈՊԵՐԱՅԻՄ

Ինչպես տեսանք՝ ք. 288 (256) [273], կապիտալի-
տական արտադրության համար հարկավոր ե մի ան-
հատական կապիտալ, վորը ըավականաչափ մեծ ե,
վորպեսզի կարողանա մեծ թվով բանվորներ միաժա-
մանակ աշխատեցնել. միայն այնտեղ, վորտեղ աշխա-
տադորժառուէն ինքը բոլորովին ազատվում ե աշխա-
տանքից, նա լիովին դառնում ե կապիտալիստ. Մեծ
թվով բանվորների միաժամանակ գործելը միևնույն
աշխատադաշտում, միևնույն կապիտալիստի հրամա-
նատարության տակ, միևնույն ապրանքատեսակի ար-
տադրության համար՝ պատկանորեն յեկ տալաբա-
նարեն (begrifflich) կազմում ե կոալիտալիստիկան ար-
տադրության յեկակեթ. ք. 302 (269) [287]:

Սկզբում ուրեմն միայն Բանակապետն տարբերություն կա նախկինի համեմատութեամբ, յերբ ավելի փոքր թվով բանվորներ ելին աշխատեցվում մի աշխատատեղի կողմից։ Բայց շուտով ձևավորվում է։ Արդեն բանվորների շատությունը յերաշխիք է, վոր աշխատատուն իրագես միջին աշխատանք է ստանում, մի բան, վորը տեղի չունի մանր վաճառքի մոտ, վորն այնուամենայնիվ պետք է վճարի աշխատանքի մեջին արժեքը։ Մանր արտադրություն մեջ անհավասարությունները համակշռվում են հասարակության, բայց վոչ առանձին վաճառքի համար։ Ուրեմն արժեքները մեծ մասամբ ընդհանրապես միայն այն ժամանակ է առան-

60

ձին արտադրորդի համար լիովին իրադրծվում, յերբ նա իբրև կապիտալիստ է արտադրում, միաժամանակ շատ բանվորներ ե շարժման մեջ դնում, ուրեմն սկզբից յեւ յեթ առիեմ հասարակական միջին աշխատանք ե շարժման մեջ դնում. ք. 303—304 (270—272) [289]:

Բայց այնուհետև՝ արտադրության միջոցների տընտեսումը միմիայն խոշոր արտադրության շնորհիւ, կապիտալի հաստատուն մասերի արժեքի ավելի փոքր մասի փոխանցումն արտադրանքին, վորը միայն առաջ ե գալիս արտադրամիջոցների միահամուռ սպառումից շատերի աշխատանքային պրոցեսում:

Այսպիսով աշխատամիջոցները հասարակական բնույթ են ձեռք բերում ավելի վաղ, քան հենց աշխատանքային պրոցեսն ե ձեռք բերում այն (մինչև այստեղ յենթադրվում ե միատեսակ պրոցեսների սոսկ առընթերություն). ք. 305 (272) [290]:

Այստեղ արտադրամիջոցների տնտեսումը միայն այն չափով պետք ե քննել, վոր չափով նա ապրանքներն եժանացնում ե ե դրա շնորհիւ աշխատանքի իջեցնում: Վորչափով նա փոփոխում ե հավելյալ արժեքի հարարերությունը կանխավձարված ամբողջ կապիտալին՝ (c+v), այդ պետք ե դիտարկվի III գրքում միայն: Այս տրոհումը միանգամայն համապատասխանում ե կապիտալիստական արտադրության վոգուհ. քանի վոր նրա մեջ են աշխատանքի պայմաններն ինքնուրույն կերպով հանդիման գալիս բանվորներին, ապա աշխատամիջոցների տնտեսումն ել յերևան ե գալիս իբրև մի առանձին գործառնություն, վորը բանվորին չի վերաբերում, ուստի ե անջատված ե այն մեթոդներից, վորոնց միջոցով կապիտալի սպառած աշխատութի արտադրողականությունը բարձրացվում ե:

Արտադրութեան միևնույն պրոցեսում կամ արտադրութեան միմյանց հետ կապ ունեցող պրոցեսներում կողք-կողքի և իրար հետ պլանաչափորեն աշխատող շատ անձերի աշխատանքի ձևը կոչվում է կոոպերացիա. p. 306 (273) [291]: (Concours de forces. Destutt de Tracy¹):

Առանձին բանվորների ուժերի մեխանիկական գումարն եյապես տարբեր է մեխանիկական պոտենցիալ ուժից, վորն առաջ է գալիս, յերբ շատ ձեռքեր միաժամանակ միասին գործում են միևնույն անբաժան գործառնութեան մեջ (լծակ ու բեռ և այլն): Կոոպերացիան ստեղծում է սկզբից և յեթ մի արտադրողական ուժ, վորն ինքնըստինքյան մասնալիցան ուժ է:

Այնուհետև, արտադրողական աշխատանքների մեծամասնութեան մեջ սոսկ հասարակական համագործակցումն առաջ է բերում մի մրցակցութեան, վորն առանձին բանվորների անհատական արտադրողականութեանը բարձրացնում է, այնպես վոր 12 բանվորը 144-ժամյա մի հավաքական աշխատորում ավելի մեծ արտադրանք են տալիս, քան 12 բանվորը 12 անջատ աշխատորներում կամ մի բանվորը 12 հաջորդական աշխատորներում. p. 307 (273) [292]:

Թեև շատերը միևնույն աշխատանքն են կատարում կամ միատեսակ աշխատանք, բայց և այնպես յուրաքանչյուրի անհատական աշխատանքը կարող է աշխատանքային պրոցեսի մի տարբեր փուլը ներկայացնել (մարդկանց շղթան, վորոնք վորևէ բան մեկը մյուսին են տալիս), ընդվորում կոոպերացիան դարձյալ աշխատանք է ինչայում: Նույնպես էլ, յերբ մի շենք

¹ Ուժերի միացում. Դեստյուտ դը Տրասի:

միաժամանակ տարբեր կողմերից են սկսում: Համա-
կցված բանվորը՝ կամ հավաքական բանվորն աչքեր ու
ձեռներ ունի առջևից ու հետևից և վորոշ չափով ոժ-
տված է ամենուրեքուլթյամբ. p. 308 (274) [292—293]:

Բարդ աշխատանքային պրոցեսների դեպքում կոո-
պերացիան հնարավորութուն է տալիս առանձին պրո-
ցեսները բաշխելու, միաժամանակ կատարելու և այդ-
պիսով հավաքական արտադրանքի պատրաստման աշ-
խատաժամանակը կարճացնելու. p. 308 (275) [293]:

Արտադրության շատ վոլորտներում նգնաժամային
մոմենտներ են լինում, յերբ շատ բանվորներ են հար-
կավոր, որինակ՝ հունձը, ծովատառեխի վորսը և այլն:
Այստեղ միայն կոոպերացիան է ոգնում. p. 309
(275) [293]:

Կոոպերացիան, մի կողմից, ընդառնալու է արտա-
դրադաշտը և այդ պատճառով անհրաժեշտութուն է
դառնում այն աշխատանքների համար, վորոնց դեպ-
քում աշխատադաշտի մեծ տարածական անընդհատու-
թյունը գոյութուն ունի (ճահիճների չորացում, ճանա-
պարհաշինություն, ամբարտակաշինություն և այլն),
մյուս կողմից, նա նեղացնում է արտադրադաշտը, յերբ
բանվորները համակենտրոնացված են մի գետեղարա-
նում, և այդպիսով տնտեսում է ծախքերը. p. 310
(276) [294]:

Այս բոլոր ձևերի մեջ կոոպերացիան համակցված
աշխատորի մասնահատուկ արտադրողական ուժն է, աշ-
խատանքի հասարակական արտադրողական ուժը: Նա
բղիտում է հենց կոոպերացիայից: Ուրիշների հետ պլա-
նաչափորեն համագործելիս բանվորը դուրս է գալիս
իր անհատական շրջանակներից և զարգացնում է իր
սեռային կարողությունները:

Բայց վարձու բանվորները չեն կարող համագործել, առանց այն, վոր միևնույն կապիտալիսը նրանց միաժամանակ բանեցնի, վճարի ու աշխատամիջոցներ տրամադրի: Կոոպերացիայի մասշտաբն, ուրեմն, նրանից ե կախված, քե մի կապիտալիս ինչքան կապիտալ ունի: Այն պայմանը, վոր կապիտալի վորոշ բարձրություն պետք ե առկա լինի սեփականատիրոջը կապիտալիստ դարձնելու համար, այժմ դառնում ե նյութական պայմանը նրա համար, վոր բազմաթիվ մասնատված ե անկախ անհատական աշխատանքները փոխարկվեն մի համակցված հասարակական աշխատանքային պրոցեսի:

Ճիշտ այդպես ել կապիտալի հրամանացաբուքյունն աշխատանքի վրա, վորը մինչև հիմա կապիտալիստի ե բանվորի հարաբերության լոկ ձևական հետևանքն եր, այժմ անհրաժեշտ պայման ե դառնում բուն իսկ աշխատանքային պրոցեսի համար. կապիտալիստը հենց համակցման ներկայացուցիչն ե աշխատանքային պրոցեսի մեջ: Աշխատանքային պրոցեսի ղեկավարումը կոոպերացիայի մեջ դառնում ե կապիտալի ֆունկցիա ե իբրեւ այդպիսին մասնահատուկ բնութագրեր ե ստանում. p. 312 (278) [295]:

Կապիտալիստական արտադրության նպատակին համապատասխան (կապիտալի հնարավորին չափ մեծ ինքնաճումը)՝ այս ղեկավարումը միաժամանակ ֆունկցիա յե հասարակական աշխատանքային պրոցեսի հնարավորության չափ մեծ շահագործման ե այդ պատճառով պայմանավորված ե անխուսափելի հակամարտությամբ շահագործողների ե շահագործվողների միջև: Այնուհետև՝ հսկողությունը աշխատամիջոցների ճիշտ գործադրման վրա: Վերջապես, առանձին բանվորների

Ֆունկցիաների կապը գտնվում է նրանցից դուրս, կապիտալի մեջ, այնպես Վոր նրանց սեփական միությունը նրանց հանդեպ կանգնում է իբրև կապիտալիստի հեղինակություն, իբրև ոտարի կամք: Այսպիսով կապիտալիստական ղեկավարումը յեղևորակված է (1. հասարակական աշխատանքային պրոցեսս մի արտադրանքի պատրաստման համար, 2. մի կապիտալի արժեմեծացման պրոցեսս) և ըստ իր ձևի բունակալական է: Այս բունակալությունն այժմ զարգացնում է իր ինքնահատուկ ձևերը—կապիտալիստը, Վորն ինքը հենց նոր է աշխատանքից ազատվել, ստորին հսկողությունը ղեկավարում է սպաների ու յենթասպաների մի կազմակերպված հրոսակամքի, Վորոնք իրենք կապիտալի վարձու բանվորներ են: Տնտեսագետները հսկողության այս ծախքերը ստրկության ժամանակի համար մոռցնում են *faux frais*¹-ի մեջ, իսկ կապիտալիստական արտադրության համար ղեկավարումը, Վորչափով նա շահագործումով է սլայմանավորված, նրանք ուղղակի նույնացնում են միևնույն ֆունկցիայի հետ, Վորչափով նա հասարակական աշխատանքային պրոցեսից է բղխում. p. 313, 314 (279) [297—298]:

Բարձրագույն հրամանատարությունը արդյունաբերության մեջ դառնում է կապիտալի ատրիբուտը, ինչպես Վոր ֆեոդալական ժամանակաշրջանում բարձրագույն հրամանատարությունը պատերազմում ու դատարանում հողատիրության ատրիբուտն էր. p. 314 (279) [298]:

Կապիտալիստը գնում է 100 զատ-զատ աշխատույթի և այդպիսով ստանում է 100-ի համակցված աշ-

¹ Բռնացի՝ կեղծ ծախքեր, փոխաբերական իմաստով՝ անարտադրողական, բայց անհրաժեշտ ծախքեր

խատուծը: Այդ 100-ի համակցված աշխատանքը նա
չի վճարում: Համակցված աշխատանքի պրոցեսի մեջ
մտնելիս բանվորներն արդեն դադարել են իրենք իրենց
պատկանելուց: Նրանք կապիտալի մասն են դարձել:
Այսպիսով աշխատանքի հասարակական տրադուկտիվ
ուժը յերևան ե գալիս իբրեւ կապիտալի իմանենք ա-
ռադուկտիվ ուժը: ք. 315 (280) [299]:

Կոոպերացիայի որինակներ հին յեզիպտացիների
մոտ. ք. 316 (281) [299]:

Կուլտուրայի սկզբնական շրջաններում նախնադա-
րյան կոոպերացիան վոստորգական ժողովուրդների, վաչ-
կատունների կամ հնդկական համայնքի մեջ հիմնվում ե
1) արտադրության սլայմանների համայնական սեփա-
կանության վրա, 2) առանձին անհատի բնածուծ սերտ
կապի վրա տոհմի ու նախնադարյան համայնքի հետ:

Սպորադիկ կոոպերացիան հնադարում, միջնադա-
րում և արդի դադութներում հիմնվում ե ուղղակի տի-
րապետության և բռնության վրա, մեծ մասամբ ստըր-
կության վրա: Կապիտալիստական կոոպերացիան, ընդ-
հակառակը, յենթադրում ե ազատ վարձու բանվոր:
Պատմականորեն նա յերևան ե գալիս ուղղակի հակա-
դրվելով գյուղացիական տնտեսությանը և անկախ ար-
հեստին (լինի համքարական, թե վոչ) և այն ել իբրե
կապիտալիստական արտադրության պրոցեսին առանձ-
նահատուկ և նրան տարբերող պատմական ձև: Նա
առաջին փոփոխությունն ե, վոր կրում ե աշխատան-
քային պրոցեսը կապիտալին ստորադասվելով: Այսպի-
սով այստեղ անմիջապես հանդես ե գալիս 1) կապի-
տալիստական արտադրայեղանակն իբրե պատմական
անհրաժեշտություն աշխատանքային պրոցեսը հասա-
րակական պրոցեսի փոխարկելու համար. 2) աշխա-

տանքային պրոցեսի այս հասարակական ձևը իբրև կապիտալի մի մեթոդ, աշխատանքն ավելի շահավետորեն շահագործելու՝ նրա արտադրողական ուժերի բարձրացման միջոցով. ք. 317 (282) [301]:

Կոոպերացիան, վորչափով մինչև հիմա քննության առնվեց, իր պարզ ձևի մեջ, համընկնում ե ավելի խոշոր մասշտաբով վարվող արտադրության հետ, բայց կապիտալիստական արտադրության մի առանձին դարաշրջանի կայուն, բնորոշ ձևը չի կաղմում և դեռ հիմա ել գոյություն ունի այնտեղ, վորտեղ կապիտալը գործառում ե խոշոր մասշտաբով, բայց վորտեղ աշխատանքի բաժանումը կամ մեքենանին մի նշանավոր դեր չեն խաղում. այսպիսով, թեպետև կոոպերացիան վողջ կապիտալիստական արտադրայեղանակի հիմնաձևն ե, սակայն նրա պարզ ձևն ինքը հանդես ե գալիս իբրև մի հատուկ ձև նրա ավելի զարգացած ձևերի կողքին. ք. 318 (282) [301]:

3. ԱՇԽԱՏԱՆՔԻ ԲԱԺԱՆՈՒՄ ՅԵՎ ՄԱՆՈՒՖԱԿՏՈՒՐԱ

Մանուֆակտուրան, աշխատանքի բաժանման վրա հենվող կոոպերացիայի դասական ձևը, գերիշխում ե մոտավորապես 1550-ից մինչև 1770 թիվը:

Նա առաջ ե գալիս՝

1) Կամ տարբեր արհեստների միավորման միջոցով, վորոնցից յուրաքանչյուրը մի մասնական գործառնություն ե կատարում (որինակ՝ կառքերի արտադրությունը), վորի ժամանակ համապատասխան անհատ արհեստավորը շատ շուտով կորցնում ե ընդունակությունը իր ամբողջ արհեստով զբաղվելու, բայց դրա փոխարեն նրա մասնարհեստն ավելի յե կատարելագործվում ուրեմն, վորի ժամանակ պրոցեսը փոխաբեր-

վում ե ամբողջական գործառնության բաժանմանն իր առանձին մասերին. ք. 318, 319, (283, 284) [301, 302]:

2) Կամ շատ արհեստավորներ, վորոնք նույնն են անում, կամ նման բան, միացվում են միևնույն գործարանում, և հետզհետե առանձին գործառնությունները, փոխանակ մի բանվորի կողմից հաջորդաբար կատարվելու, անջատվում են իրարից և տարբեր բանվորներին կողմից միաժամանակ կատարվում (ասեղներ և այլն): Մի արհեստավորի գործ լինելու փոխարեն՝ արտադրանքն այժմ արհեստավորների մի միության գործ է, վորոնցից յուրաքանչյուրը միայն մի մասնական գործառնություն է կատարում. ք. 319, 320 (284, 285) [303]:

Յերկու դեպքում էլ նրա հետևանքը մի արտադրամեխանիզմ է, վորի որդանները մարդիկ են: Կատարումը մնում է արհեստային. ամեն մի մասնապրոցես, վորով արտադրանքն անցնում է, պետք է ձեռնաշխատանքով կատարելի լինի, հետևաբար, արտադրությամբ պրոցեսի վորևե իրապես գիտական վերլուծությամբ մասին խոսք լինել չի կարող: Հենց արհեստային բնույթի շնորհիվ է, վոր ամեն մի առանձին բանվորն այնքան լիովին շղթայված է մի մասնաֆունկցիայի. ք. 321 (285) [304]:

Այսպիսով աշխատանք է խնայվում արհեստավորի համեմատությամբ, և այս էլ ավելի յե ուժեղացվում փոխանցելով հաջորդ սերունդներին: Աշխատանքի մանուֆակտուրային բաժանումը սրանով համապատասխանում է նախկին հասարակությունների տեղեկանքներին՝ արհեստները ժառանգական դարձնելու. կատարյալան համաբարություններ. ք. 322 (268) [305]:

Գործիքների ստորաբաժանումը տարբեր մասնաշխատանքներին հարմարեցնելու միջոցով — մուրճերի 500 տեսակներ Բիրմինգհամում. p. 323 — 324 (288) [307]:

Մանուֆակտուրայի ամբողջական մեխանիզմի տեսակետից դիտելով՝ նա յերկու կողմ ունի — կամ ինքնուրույն մասնարտադրանքների. սոսկ մեխանիկական բաղադրություն և (ժամացույցը) կամ իրար հետ կապակցված պրոցեսների շարք մի արհեստանոցում (ասեղը):

Մանուֆակտուրայում բանվորների յուրաքանչյուր խումբը մյուսին տալիս և նրա հումքը: Ուստի հիմնական պայմանն այն և, վոր ամեն մի խումբ սվլալ ժամանակում մի սվլալ ֆունակ արտադրի, հետևաբար աշխատանքի մի բոլորովին ուրիշ անընդհատություն, կանոնավորություն, միորինակություն և լարունություն և առաջ գալիս, քան բուն իսկ կոոպերացիայի մեջ: Այսեղ, հետևաբար, արդեն արտադրության պրոցեսի սեխնոլոգիական ունեմ և դառնում, վոր աշխատանքը պես և հասարակականորեն անհրաժեշտ աշխատանքի. p. 329 (292) [311]:

Առանձին գործառնությունների համար պահանջվող ժամանակի անհավասարությունը պայմանավորում և, վոր բանվորների տարբեր խմբերը տարբեր զորություն ունենան և տարբեր թվով լինեն (տառաձուլման գործում մեկ հղկիչին ընկնում և 4 ձուլորդ և 2 ծայրատող): Մանուֆակտուրան ուրեմն ստեղծում և մի մաթեմատիկորեն հաստատուն հարաբերություն հավաքական բանվորի առանձին որդանների քանակական չափի համար, և արտադրությունը կարող և ընդարձակվել միայն գործի դնելով հավաքական խմբի մի նոր բաղ-

մապատիկը: Դրան պետք է ավելացնել, վոր վորոշ ֆունկցիաների ինքնուրույնացումը—հսկողությունը, արտադրանքի փոխադրումը տեղից տեղ և այլն—միայն այն ժամանակ է շահավետ դառնում, յերբ արտադրությունը վորոշ բարձրության է հասած. p. 329, 330 (292, 293) [311, 312]:

Պատահում է նաև տարբեր մանուֆակտուրաների համակցում մի հավաքական մանուֆակտուրայի, սակայն միշտ ել դեռ պակասում է իրապես տեխնոլոգիական միասնությունը, վորը միայն մեքենայի հետ է առաջ գալիս. p. 331 (294) [313, 314]:

Մանուֆակտուրայի մեջ դեռ վաղ ժամանակներում տեղ-տեղ յերևան են գալիս մեքենաներ՝ հատկապես, հանածոների աղորիք և այլն, բայց միայն իբրև յերկրորդական բան: Մանուֆակտուրայի գլխավոր մեքենան հումակցված հալտփական բունվորն է, վորը շատ ավելի բարձր կատարելության տեր է, քան հին անհատ արհեստային բանվորը, և վորի մեջ բոլոր անկատարությունները, վորոնք մասնագործ բանվորի մեջ հաճախ անհրաժեշտաբար դարգանում են, իբրև կատարելություն են յերևան գալիս. p. 333 (295) [315]:

Մանուֆակտուրան զարգացնում է այդ մասնաշխատանքների՝ skilled և unskilled¹, տարբերությունները և մինչև անգամ բանվորների մի լիակատար աստիճանակարգություն. p. 334 (296) [315—316]:

Աշխատանքի բաժանումը՝ 1) ընդհանրական (յերկրագործություն, արդյունաբերություն, նավագնացություն և այլն), 2) մասնական (տեսակների և յենթատեսակների), 3) միական (արհեստանոցի ներսը):

¹ Վորակյալ և վոչ վորակյալ:

Աշխատանքի հասարակական բաժանումը նույնպես տարբեր յեղակետերից ե զարգանում, 1) ընտանիքի և տոհմի ներսը բնաճուն բաժանումն ըստ սեռի և ըստ հասակի, վորն ընդլայնվում ե հարեանների բռնի ստրկացումով. p. 335 (296) [317]: 2) Տարբեր համայնքներ գիրքի, կլիմայի, կուլտուրական մակարդակի համեմատ տարբեր արտադրանքներ են տալիս, և վերջիններս փոխանակվան են յենթադիվում այնտեղ, վորտեղ այս համայնքները համառոտվան մեջ են մտնում. p. 49 (50) [56]: Փոխանակությունն ոտար համայնքների հետ այդ դեպքում գլխավոր միջոցներից մեկն ե սեփական համայնքի բնաճուն կապը քակտելու՝ աշխատանքի բնաճուն բաժանման հետագա զարգացման շնորհիվ. p. 336 (299) [318]:

Աշխատանքի մանուֆակտուրային բաժանումն ուրեմն մի կողմից յենթադրում ե աշխատանքի հասարակական բաժանման համար զարգացման մի վորոշ աստիճան, մյուս կողմից շարունակում ե զարգացնել այն—սա աշխատանքի տերիտորիալ բաժանումն ե. p. 337, 338 (300) [320]:

Սակայն աշխատանքի հասարակական և մանուֆակտուրային բաժանման միջև միշտ ել այն տարբերությունը կա, վոր առաջինն անհրաժեշտորեն ապրանք ե արտադրում, մինչդեռ յերկրորդի մեջ մասնագործ բանվորն ապրանք չի արտադրում: Այս պատճառով վերջինս մեջ կոնկրետ կազմակերպություն կա, մինչդեռ առաջինի մեջ մասնատվածություն և մրցության անկարգավորություն. p. 339, 341 (301, 303) [321, 322]:

Հնդկական համայնքների վաղադույն կազմակերպությունների մասին. p. 341, 342 (304) [323, 324]: Համքարություն՝ p. 343, 344 (305) [325]: Մինչդեռ բո-

լորի մոտ ել գոյութիւն ունի աշխատանքի այս բա-
ժանումը հասարակութեան մեջ, աշխատանքի մանու-
ֆակտուրային բաժանումը կապիտալիստական տրտ-
ւոյեղանակի մասնահատուկ սեղծագործութիւնն է:

Ինչպես վոր կոոպերացիայի մեջ, այնպես ել մա-
նուֆակտուրայի մեջ՝ գործող աշխատամարմինը կա-
պիտալի մի գոյածն է: Աշխատանքների համակցու-
թիւնից ծագող արտադրողական ուժն այդ պատճա-
ռով ներկայանում է իբրեւ կապիտալի տրտւոյեղանակ
ուժ: Բայց մինչդեռ կոոպերացիան անհատ բանվորի
աշխատայեղանակն ընդհանուր առմամբ անփոփոխ է
թողնում, մանուֆակտուրան հեղափոխում է այն, նա
հաշմեցնում է բանվորին. անընդունակ լինելով ինք-
նուրույն արտադրանք տալու՝ նա այլեւ կապիտալիստի
արհեստանոցի սոսկ պահեցիկութիւնն է: Աշխատանքի
հոգեւոր կարողութիւններն անհետանում են շատերի
կողմում, վորպեսզի մեկի կողմում իրենց մասշտաբն
ընդարձակեն: Աշխատանքի մանուֆակտուրային բա-
ժանման արդիւնքն է, վոր աշխատանքային պրոցեսի
հոգեւոր կարողութիւնները բանվորներին հանդիպա-
ղովում են իբրեւ ոտաւի սեփականութիւն յետ մեծաց
վրա իշխող ուժ: Անջատման այս պրոցեսը, վոր արդեն
կոոպերացիայի մեջ է սկսվում և մանուֆակտուրայի
մեջ զարգանում, ավարտվում է խոշոր արդիւնաբե-
րութեան մեջ, վորը գիտութիւնն իբրեւ ինքնուրույն
արտադրողական կարողութիւն անջատում է աշխա-
տանքից և հարկադրում ծառայել կապիտալին. p. 346
(308) [326—328]:

Մեջբերումներ p. 347 (308) [328]:

Մանուֆակտուրան մի կողմից հասարակական աշ-
խատանքի մի վորոշ կազմակերպութիւն լինելով, մյուս

կողմից հառաբերական հավելումով արտադրման լոկ մի առանձին մեքոդ է. p. 350 (311) [331]: Պատմական նշանակութունը հենց նույն տեղում:

Մանուֆակտուրայի զարգացման խոչընդոտները նույնիսկ նրա դասական շրջանում—անվարժ բանվորների թվի սահմանափակվածութունը շնորհիվ վարժունների գերակշռության: Հաճախ տղամարդկանց ընդդիմադրութունը յերեխաների ու կանանց աշխատանքին, laws of apprenticeship-ի¹ վրա հենվելը մինչև վերջին ժամանակները, նույնիսկ այնտեղ, վորտեղ ավելորդ շարունակական աշխատանքի անկարգապահութուն կա, վորովհետև հավաքական բանվորը դեռևս բանվորներից անկախ կմախք չունի: Բանվորների արտագաղթը. p. 353, 354 (314) [334, 335]:

Բացի դրանից մանուֆակտուրան ինքն ի վիճակի չէր ամբողջ հասարակական արտադրութունը հեղաշրջելու կամ գոնե միայն տիրապետելու: Նրա տեխնիկական նեղ խարխուլը հակասության մեջ մտավ նրա իսկ ստեղծած արտադրական պահանջների հետ. զգացվում է մեքենայի կարիքը, և մանուֆակտուրան² էլ արդեն սովորել էր այն պատրաստելը. p. 355 (315) [335]:

4. ՄԵՔԵՆԱՆԻՆ ՅԵՎ ԽՈՇՈՐ ԱՐԴՅՈՒՆԱՔԵՐՈՒԹՅՈՒՆԸ

ա. Մեքենաների ինքնություն

Մինչդեռ մանուֆակտուրայի մեջ արտադրայեղանակի հեղաշրջումն աշխատուժից էր յեկնում, այստեղ նա աշխատամիջոցներից է յեկնում:

¹ Աշխատության որենքներ:

Ամեն դարգացած մեքենանի բաղկացած է 1) շար-
ժիչ մեքենայից, 2) շարժահաղորդ մեխանիզմից, 3) գոր-
ծիք-մեքենայից. p. 357 (317) [336—337]:

18-րդ դարի արդյունաբերական հեղափոխությունն
սկիզբ է առնում գործիք-մեքենայից: Սրա բնորոշ կողմն
այն է, վոր գործիքը ավելի կամ պակաս փոփոխված
կերպարանքներով մարդուց անցնում է մեքենային,
վորը, իր ֆունկցիան կատարելով, գործիքը շարժման
մեջ է դնում: Իսկ շարժիչ ուժը մարդկային ուժն է
արդյոք, թե մի բնական ուժ, այդ առաջմ միևնույնն
է: Մասնահատուկ տարբերությունն այն է, վոր մար-
դը միայն իր սեփական ուժանքներ կառող է բանեցնել,
իսկ մեքենան վորո՞ւ սահմաններում կառող է ավելան
գործիքներ բանեցնել, վորքան պահանջվում է (մանա-
նիվը 1 իլիկ, Jenny¹-ն 12—18 իլիկ):

Վորչափով մանանվի մեջ վոչ թե վտանակը, ուժն
է հեղափոխության յենթարկվում, այլ իլիկը, սկզբում
ամենուրեք դեռևս մարդը միաժամանակ է՝ շարժիչ ուժն
է, և՛ հսկողը: Գործիք-մեքենաների հեղափոխությունն,
ընդհակառակը, նախ պահանջ դարձրեց շոգեմեքենայի
վերջնավարումը և սպա նաև իրագործեց այն. p.
359—360 (319) [338—340]: Այնուհետև՝ p. 361—362
(320—321) [340—343]:

Յերկու տեսակ մեքենանի կա խոշոր արդյունաբե-
րության մեջ. կամ 1) միատեսակ մեքենաների կոո-
պերացիա (power-loom², envelope machine³, վո-
րը մի ամբողջ շարք մասնագործ բանվորների աշխա-
տանքը կատարում է տարբեր գործիքների համակցման

¹ Մանամեքենա:

² Մանագործական շոգեհաստոց:

³ Ծրարամեքենա:

միջոցով), այստեղ ունենք արդեն մեխանիկական շար-
ժիչ ուժի տեխնոլոգիական ազդեցությունը, կամ 2) մե-
քենաների սխտեմ, զանազան մասնաշխատանքային
մեքենաների համակցություն (մասնագործություն):
Վերջինս իր ընաճուն հիմքն է դառնում մանուֆակտու-
րայի աշխատարաժանման մեջ: Բայց անմիջապես մի
եյակական տարբերություն: Մանուֆակտուրայում ամեն
մի մասնապրոցեսը պետք է հարմարեցված լիներ բանվո-
րին, այստեղ այլևս դրա կարիքը չկա. աշխատանքի
պրոցեսը կարող է ռեյեկսիվորեն վերլուծվել իր բաղա-
դրամասերին, վորոնց տիրապետումը մեքենաների մի-
ջոցով արդեն մնում է գլտությանը կամ նրա վրա
հիմնված վորձառությանը: Այստեղ առանձին բանվո-
րախմբերի քանակական հարաբերությունը կրկնվում
է իբրև առանձին մեքենախմբերի հարաբերություն.
p. 363—366 (322—325) [343—345]:

Յերկու դեպքում էլ գործարանը մի մեծ ավսումաս
է կազմում (վորն է միջի այլոց միայն վերջերս և այդ
ուղղությամբ կատարելագործվել) և այդ նրա աղեկ-
վատ կերպարանքն է. p. 367 (325) [346]: Նրա ավար-
տուն կերպարանքը մեքենապառույց ավսումասն է, վորը
խոշոր արդյունաբերության արհեստային և մանու-
ֆակտուրային պատվանդանը վերացրեց և այդպիսով
առաջին անգամ մեքենանու ավարտուն կերպարանքը
տվեց. p. 369, 372 (327, 329) [349, 351]:

Առանձին ճյուղերի, ներառյալ նաև հաղորդակցու-
թյան միջոցների, հեղաշրջումների կապը. p. 371 (328)
[348]:

Մանուֆակտուրայի մեջ բանվորների համակցումը
սուբյեկտիվ է, իսկ այստեղ մի որչեկտիվ մեխանիկա-
կան արտադրական որդանիղմ կա, վոր բանվորը պատ-

բաստի գտնում ե, և վորը կարող ե գործել միայն հավաքական աշխատանքի միջոցով. աշխատանքի պրոցեսի կոոպերատիվ բնույթն այժմ տեսնելիս կան տնտեսականություն ե. ք. 372 (330) [351]:

Կոոպերացիայից և աշխատանքի բաժանումից ծագող արտադրողական ուժերը կապիտալին ծախք չեն նստում. բնության ուժերը, շոգին, ջուրը նույնպես: Նմանապես նաև գիտության միջոցով հայտնագործած ուժերը: Բայց սրանք կարող են միայն իրացվել մի համապատասխան ապարատի միջոցով, վորը պատրաստված ե խոշոր ծախքերով. նմանապես ել գործիք-մեքենաներն անհամեմատ ավելի արժեն, քան նախկին գործիքները: Այս մեքենաները, սակայն, շատ ավելի յերկարատև կյանք և շատ ավելի մեծ արտադրազտ ունեն, քան գործիքը, և այդ պատճառով համեմատաբար շատ ավելի չնչին արժեման են տալիս արտադրանքին, քան գործիքը. այդ պատճառով ել այն ձգի ծառայությունը, վոր մեքենան կատարում ե (և վորն արտադրանքի արժեքի մեջ նորից յերևան չի դալիս) շատ ավելի մեծ ե, քան գործիքի դեպքում. ք. 374, 375—376 (330, 332—333) [351, 352—353]:

Եժանացումն արտադրության համակենտրոնացման միջոցով խոշոր արդյունաբերության մեջ անհամեմատ ավելի մեծ ե, քան մանուֆակտուրայում. ք. 375 (332) [353]:

Պատրաստի ապրանքների գներն ապացուցում են, թե մեքենան վորքան ավելի եժանացրել ե արտադրությունը, և վոր աշխատամիջոցից փոխանցված արժեմասը հարաբերաբար աճում ե, բայց բացարձակորեն նվազում: Մեքենայի արտադրողականությունն այն աստիճանով ե չափվում, վորով նա փոխադրվում ե մարդ-

կային աշխատութիւն: Որինակ. p. 377—379 (334—336) [355—357]:

Դիցուք մի շոգեգութան փոխարինում ե 150 բան-
վորի, վորոնց տարեվարձն ե 3000 ֆ. ստերլինգ. այդ
դեպքում այս տարեվարձը ներկայացնում ե վոչ քե
նրանց կատարած ամբողջ աշխատանքի, այլ միայն ան-
հրաժեշտ աշխատանքը. բայց, դրանից դատ, նրանք
հալիւ աշխատանքն ել են կատարում: Յեթե, ընդհակա-
ռակը, շոգեգութանն արժե 3000 ֆ. ստ., ապա սա նրա
մեջ պարունակված ամբողջ աշխատանքի դրամական
արտահայտութիւնն ե, և յեթե, ուրեմն, մեքենան
նույնքան արժե, վորքան և նրանով փոխարինված աշ-
խատութիւնը, ապա նրա մեջ ներկայացված մարդկային
աշխատանքը միշտ ել ռաւ ավելի փոքր ե, քան նրա-
նով փոխարինվածը. p. 380 (336) [357]:

Իբրև արտադրութեան եթանցումն միշտ մեքենան
պէտք ե ավելի քիչ աշխատանք տրոճեմա, քան նա փոխա-
րինում ե: Իսկ կապիտալի համար նրա արժեքը պետք ե
ավելի փոքր լինի, քան նրանով փոխարինված աշխա-
տութիւնը: Այս պատճառով Ամերիկայում կարող են ի-
րենց այնպիսի մեքենաներ արդարացնել, վորոնք Անգ-
լիայում իրենց չեն արդարացնում (որինակ՝ քարա-
ջարդ մեքենաները): Այս պատճառով վորոշ սահմանա-
փակումների հետեանքով հանկարծ կարող են այնպի-
սի մեքենաներ հանդես գալ, վորոնք առաջ կապիտալի
համար շահաւէտ չեյին. p. 380—381 (337—338)
[357—359]:

Ե. Աշխատութի յուրացումը մեքենանու կողմից

Քանի վոր մեքենանին ինքը պարունակում ե այն
ուժը, վոր նրան շարժման մեջ ե դնում, մկանային

ուծի արժեքն ընկնում է: Կանանց և յերեխաների աշխատանք, վարձու բանվորների քվի անհապաղ մեծացում ընտանիքի այն անդամների ներգրավումով, վորոնք մինչ այդ վարձու աշխատանք չեն ին կատարում: Այսպիսով ճղամարդու աշխատանքի արժեքը բաժնավում է ամբողջ ընտանիքի աշխատուծի վրա, հետևաբար արժեքը կվում է:

Վորպեսզի մի ընտանիք ապրի, այժմ չորսը պետք է կապիտալին մատակարարեն վոչ միայն աշխատանք, այլ նաև հավելաշխատանք, մինչդեռ առաջ միայն մեկն էր մատակարարում: Այսպիսով շահագործման մասերի մի մասն է հետ միասին խսկույն ընդարձակվում է նաև շահագործման ասիմանը. p. 383 (339) [360—361]:

Առաջ աշխատուծների վաճառքն ու առքն ազատ անձերի հարաբերությունն էր, հիմա գնվում են անչափահասներն ու կիսաչափահասները, բանվորն այժմ վաճառում է կնոջն ու յերեխային, դառնում է ստրկավաճառ: Որինակներ. p. 384—385 (340—341) [361—362]:

Ֆիզիկական հաշմեցում: Բանվորների յերեխաների մահացությունը p. 386 (342) [364] յերկրագործության արդյունաբերական վարման դեպքում ևս (Gang system¹) p. 387 (343) [364]:

Բարոյական հաշմեցում. p. 388 (344) [365]: Դաստիարակության վերաբերյալ հոգվածները և գործարանատերերի դիմադրությունը. p. 390 (344) [365]: Կանանց և յերեխաների մուտքը գործարան, վերջապես, կոտորում է ճղամարդ-բանվորի դիմադրությունը կապիտալի բռնակալությանը. p. 391 (346) [368]:

Յեթե մեքենան մի առարկայի արտադրման համար անհրաժեշտ աշխատաժամանակը կտրեցնում է, ապա

¹ Խմբակների սխառն:

նա կապիտալի ձեռքին ուժեղ միջոց ե դառնում աշխատորը նորմալ սահմանից ռաս ավելի յերկարացնելու: Նա մի կողմից նոր պայմաններ ե ստեղծում, վորոնք կապիտալին այդ հնարավոր են դարձնում, մյուս կողմից՝ դրա համար նոր դժգոհացնումներ:

Մեքենան ընդունակ ե մշտնջենական շարժման ե սահմանափակված ե միայն մարդկային ոժանդակ աշխատուժի թուլությամբ ու սահմանափակությամբ: Այն մեքենան, վոր 20-ժամյա աշխատանքով $7\frac{1}{2}$ տարում ե մաշվում, կապիտալիստի համար նիւս նույնչափ հավելաւաւացանք ե կլանում, սակայն կես ժամանակում, վորչափ այն մեքենան, վորը 10-ժամյա աշխատանքով 15 տարում ե մաշվում. p. 393 (348) [368-370]:

Մեքենայի բարոյական մաշումը—by superseding¹—այդ դեպքում ավելի փոքր չափով ե վտանգվում. p. 394 (348) [370]:

Այնուհետե, ավելի մեծ աշխատաքանակ ե կլանվում առանց շենքերի ու մեքենաների ծախսերը մեծացնելու, ուրեմն վոչ միայն հավելարժեքն ե աճում յերկարացված աշխատորի հետ միասին, այլ ե նրա ձեռքերման համար անհրաժեշտ ծախքերն են հարաբերաբար նվազում: Սա այնչափ ավելի կարևոր ե, վորչափ կապիտալի հիմնական մասը շատ ե դերակշռում, ինչպես խոշոր արդյունաբերության դեպքում. p. 395 (349) [371]:

Մեքենայի առաջին ժամանակաշրջանում, յերբ նա մեծացնում էր ընդլայնում, շահությունը հսկայականն ե, այդ պատճառով ել ավելի յե մեծանում աշխատորի անչափ յերկարացման ծախվը: Մեքենայի ընդհան-

¹ Փոխարինման ժամանակ

բաւական մուծումից հետո այս մենաշնորհային շահույթը չքանոււմ է, և ուժի մեջ է մտնում այն որինքը, վոր հաւելարժեքը վոչ թէ մեքենայի փոխադրեմաժ, այլ նրա գործադրած աշխատանքից է բղխում, հետեաբար՝ փոփոխուն կապիտալից: Բայց վերջինս մեքենայական արտադրութեան դեպքում մեծ ծախքերի շնորհիվ անհրաժեշտաբար փոքրացվում է: Մեքենանու կապիտալիստական գործադրման մեջ կա մի իմանենտ հակասութիւն. կապիտալի տվյալ մասսայի համար նա մեծացնում է հաւելարժեքի մի գործոնը՝ նրա նորման, նրանով, վոր մյուսը՝ բանվորների թիվը, փոքրացնում է: Հենց վոր ապրանքի մեքենայական արտադրման արժեքն այս ապրանքի կարգավորող արժեք է դառնում, հանդես է գալիս այս հակասութիւնը և կրկին մղում է դեպի աշխատութիւնի յերկարացումը. p. 397 (351) [373]:

Բայց մեքենան դուրս մղված բանվորներին ազատելու, ինչպես և կանանց ու յերեխաներին ներգրավելու միջոցով միաժամանակ ավելցուկ բանվորական բնակչութիւն է արտադրում, վորն ստիպված է յենթարկվել կապիտալի թելադրած որինքին: Այդ պատճառով նա խորտակում է աշխատորի բոլոր բարոյական և բնական սահմանները: Այստեղից էլ այն պարագոքսը, վոր աշխատաժամանակի կարճացման հզորագույն միջոցը ամենաանվրեպ միջոցն է դառնում բանվորի ու նրա ընտանիքի ամբողջ կյանքը կապիտալի արժեքմեծացման համար տրամադրելի աշխատաժամանակ դարձնելու. p. 398 (351) [373—374]:

Մենք արդեն տեսանք, թէ ինչպես է այստեղ հասարակական հակադդեցութիւնը հանդես գալիս նորմալ աշխատորը սահմանելու միջոցով. և այս հիմքի

վրա դարձանում ե այժմ աշխատանքի լաւումացումը.
p. 399 (353) [375]:

Սկզբում մեքենայի արագացման համընթաց աճում
եր միաժամանակ աշխատանքի լարունությունը
ժամանակի յերկարացման հետ միասին: Բայց շու-
տով այնպիսի կետ ե գալիս, վորտեղ այդ յեր-
կուան իրար բացառում են: Այլ ե, սակայն, սահ-
մանափակման դեպքում: Լարունությունը կարող ե
այժմ աճել, 10 ժամում կարող ե այնքան աշխատանք
մատակարարվել, վորքան առաջ 12 ժամում, կամ ա-
վելի, ե այժմ ավելի լարուն աշխատողը համարվում ե
աւսիճան բարձրացված աշխատող, ե աշխատանքը չափ-
վում ե վոչ թե լոկ ժամանակի յերկարությամբ, այլ
նրա լարունությամբ. p. 400 (353) [376]:

Այսպես ուրեմն 5 ժամ անհրաժեշտ աշխատանքով
ե 5 ժամ հավելաշխատանքով կարող ե միևնույն հա-
վելարժեքը ձեռքբերվել, ինչ վոր ավելի փոքր լարու-
նության դեպքում 6 ժամ անհրաժեշտ ե 6 ժամ հավե-
լաշխատանքով. p. 400 (354) [376]:

Ի՞նչպես ե աշխատանքը լարունացվում: Մանուֆակ-
տուրայում, ապացուցված ե (ծանոթագրություն 159),
որինակ՝ կավագործության մեջ ե այլն, վոր աշխատ-
քի սոսկածան կարնացումը բավական ե, վորպեսզի ար-
տադրողականությունը հակառակն չափերով բարձրա-
նա: Մեքենայական աշխատանքի դեպքում այս շատ ա-
վելի կասկածելի յեր: Բայց՝ Ռ. Գարդների ապացույցը.
p. 401—402 (355) [376—378]:

Հենց վոր աշխատողի կարճացումն ունեմ ե դառ-
նում, մեքենան միջոց ե դառնում բանվորից ավելի
լարուն աշխատանք դուրս քամելու կամ greater speed¹-ի

¹ Ավելի մեծ արագություն:

կամ less hands in relation to machine¹-ի միջոցով։ Որինակներ p. 403—407 (356—360) [378—382]։ Վոր դրա հետ միաժամանակ գործարանների հարստացումն ու ընդարձակումն աճում է, հիմնավորված է p. 407—409 (360—362) [382—384]։

c. Գործարանի ամբողջությունն իր դասական կերպարանով

Գործարանում մեքենան հոգում է գործիքի նպատակահարմար վարումը, հետևաբար աշխատանքի վորակական տարբերությունները, վորոնք զարգացվել էյին մանուֆակտուրայում, այստեղ վերացվում են, բանվորներն ավելի ու ավելի համամակերդակ են դարձվում, տարբերությունն ամենաշատը հասակի յե ու սեռի։ Աշխատանքի բաժանումն այստեղ՝ բանվորների բաշխումն է մասնատված մեքենաների միջև։ Այստեղ կա լոկ բաժանում գլխավոր բանվորների, վորոնք իրապես գործիք-մեքենայի մոտ են զբաղված, և feeders²-ի միջև (այս ճիշտ է միայն selfactor³-ի նկատմամբ, նվազ ճիշտ throstle⁴-ի, և ավելի նվազ ճիշտ power loom⁵-ի նկատմամբ), սրան ավելանում են վերահսկողները, engineers⁶ և stockers⁷, mechanics⁸, joiners⁹ և այլն, մի՛ զասակարգ, վորը գործարանին լոկ արտաքինապես է կցված. p. 411—412 (364) [386—387]։

Վորեք ավտոմատի անընդհատ շարժմանը բանվորի

¹ Ավելի փոքր թվով ձեռքեր մեքենաների համեմատությամբ։

² Ոգնականներ։

³ Ինքնաշարժ ճախարակ։

⁴ Նրբաման մեքենա։

⁵ Մանածագործական շոգենաստոց։

⁶ Ժարտարագետներ։

⁷ Հնոցապաններ։

⁸ Մեքենագետներ։

⁹ Ատաղձագործներ։

հարմարվելու անհրաժեշտությունը պահանջում է սովորում պատանեկությունից ի վեր, բայց այլևս վոչ այնպես, ինչպես մանուֆակտուրայում, վոր մի բան-վոր մի մասնաֆունկցիայի կենսատերեն կցված լինելու: Կարող է անձերի փոփոխություն տեղի ունենալ միևնույն մեքենայի մոտ (relaissystem¹) և վորովհետև սովորելու ջանքը չնչին է, բանվորներին կարելի չէ լինում մեքենաների մի տեսակից մյուսը փոխադրել: Ոգնականի աշխատանքը կամ շատ պարզ է կամ ավելի ու ավելի մեքենային է անցնում: Այնուամենայնիվ աշխատանքի մանուֆակտուրային բաժանումը սկզբում քարշ է տալիս իր գոյությունն ավանդաբար և ինքը դառնում է կապիտալի շահագործման ել ավելի մեծ միջոց: Բանվորը կենսատերեն դառնում է մի մասնամեքենայի մաս. p. 413 (366) [387—389]:

Ամեն կապիտալիստական արտադրության համար,— վորչափով նա վոչ միայն աշխատանքային պրոցես է, այլ և կապիտալի արժեմեծացման պրոցես,— ընդհանուր է այն, վոր վոչ թե բանվորն է աշխատանքի պայմանը կիրառում, այլ, ընդհակառակը, աշխատանքի պայմանն է բանվորին կիրառում. բայց այս փոխաշրջումը մեքենանու շնորհիվ է առաջին անգամ տեխնոլոգիայես ռեռափելի իրականություն դառնում:

Աշխատամիջոցն իր մի ավտոմատի փոխարկվելու միջոցով հենց աշխատանքային պրոցեսի ժամանակ բանվորի դեմն է յեղնում իբրև կապիտալ, իբրև մեռած աշխատանք, վոր իշխում է կենդանի աշխատուժի վրա և դուրս է ծծում այն: Ditto² արտադրության պրո-

¹ Հերթափոխության սխեմա,

² Նույնը վերաբերում է:

ցեսի հոգևոր կարողութիւններին, իբրև կապիտալի իշխանութեանն աշխատանքի վրա... Անհատական, վարժուն մեքենայաբանվորի մասնահմտութիւնը չքանում է իբրև մի չնչին կողմնակի բան գիտութեան առաջ, բնութեան հսկայական ուժերի ու հասարակական մասսայական աշխատանքի առաջ, վորոնք մարմնացած են մեքենայական սխտեմի մեջ. p. 414, 415 (366, 367) [390]:

Գործարանի զորանոցային կարգապահութիւնը, գործարանային որենսդիրքը. p. 416 (367) [391]:

Գործարանի ֆիզիկական պայմանները. p. 417, 418 (369, 370) [392, 393, 394]:

с' կամ d. Բանվորների պայքարը գործարանային սխտեմի
յեվ մեքենայի դեմ

Այս պայքարը, վորն սկսվում է կապիտալիստական հարաբերութիւնների հաստատումից ի վեր, այստեղ նախ հանդես է գալիս իբրև ըմբոստացում մեքենայի դեմ, վորպես կապիտալիստական արտադրայեղանակի նյութական հիմքի դեմ: Ժապավենամեքենա. p. 419 (371) [394—395] Լուղդիտները. p. 420 (373) [396]: Միայն ավելի ուշ ժամանակներում են բանվորները տարբերում նյութական արտադրամիջոցը նրա շահագործման հասարակական ձևից:

Մանուֆակտուրայում աշխատանքի կատարելագործված բաժանումն ավելի շուտ միջոց է բանվորներին կառուցելու փոխադրելու. p. 421 (373) [396]:

(Նկսկուրս յերկրագործութեան մասին. արտամղումը. p. 422 (374) [396]):

Մեքենայական արտադրութեան մեջ, սակայն, բանվորն իրապէս դուրս է մղվում, մեքենան անմիջորեն

մըցում ե նրա հետ: Hand loom weavers¹ p. 423 (375) [398]:

Ditto² Հնդկաստանին. p. 424 (375) [398]: Այս ներգործությունը հարատե ե, վորովհետե մեքենան շարունակ նոր արտադրագաշտեր ե ընդգրկում: Այն ինքնուրույնացված ե ոտարված կերպարանքը, վոր կապիտալիստական արտադրությունը տալիս ե աշխատամիջոցին բանվորի նկատմամբ, մեքենայի միջոցով զարգանում ե մինչև լիակատար հալածութիւն: Այս պատճառով այժմ բանվորների ըմբոստացումն սկզբում աշխատագործիքի դեմ ե. p. 424 (376) [399]: Մեքենայի միջոցով բանվորի արտադրման մանրամասները. p. 425, 426 (376, 377) [399—402]: Մեքենան միջոց ե դառնում արտադրման միջոցով կոտրելու բանվորների դիմադրությունը հանդեպ կապիտալի. p. 427, 428 (379—381) [402—405]:

Լիբերալ տնտեսագիտությունը պնդում ե, վոր բանվորներին արտադրող մեքենան միաժամանակ մի կապիտալ ե ազատում, վորը կարող ե այդ բանվորներին զբաղմունք տալ: Բայց, ընդհակառակը՝ մեքենաների ամեն մի մուծում կապիտալ ե կապում, փոքրացնում ե նրա փոփոխուն մասը, մեծացնում ե հաստատուն մասը, հետևապես կարող ե միայն սահմանափակել կապիտալի՝ զբաղմունք տալու ունակությունը: Իրապես,—ե այդպես են կարծում նաե այդ ջատագորիները,—այս ձևով վոչ թե կապիտալ ե ազատվում, այլ տեղադրկված բանվորների կենսամիջոցներն են ազատվում, բանվորն ե կենսամիջոցից ազատվում, մի բան, վոր ջա-

¹ Ձեռնաշիտալ ջուլհակներ:

² Նույնը վերաբերում ե:

տաղովն այսպէս և արտահայտում, թէ մեքենան կեն-
սամիջոցներ և ազատութեամբ բանվորի համար. p. 429—430
(381—383) [405—406]:

Այս ավելի դարգացրած և (շատ լավ Fortnightly-ի¹
համար) p. 431—432 (383—384) [407—408]:

Մեքենայի կապիտալիստական կիրառումից անբա-
ժանելի հակամարտությունները շատագոյի համար գո-
յություն չունեն, Վորովհետեւ նրանք վս'չ քե մեքենայից
իրենից են առաջանում, այլ նրա կապիտալիստական կի-
րառումից. p. 432 (385) [408]:

Արտադրութեան ընդլայնումը մեքենաների միջոցով
ուղղակի և անուղղակի ու այդպիսով բանվորների
մինչաշխատանքի թվի նվազումը մեծացումը՝ հանքաբան-
վորներին, Cotton states²-ում ստորուկներին և այլն:
Իրա հակառակ բրդեղենի գործարանների շնորհիվ
շոտլանդացիների և իռլանդացիների արտադրումը վոչ-
խարների կողմից. p. 433, 434 (386, 387) [410, 411]:

Մեքենայական արտադրութեան աշխատանքի
հաստատական բաժանումը շատ ավելի յե մեծաց-
նում, քան այդ անում եր մանուֆակտուրան. p. 435
(388) [412]:

с" կամ с. Մեքենան յիվ հալկարմեք

Մեքենայի առաջին հետևանքն և՛ հալկարմեքի և
զրա հետ միասին արտադրանքի այն մասնայի մեծա-
ցումը, Վորի մեջ նա ներկայանում և, և Վորը կապի-
տալիստների դասակարգը և նրա արբանյակները կլա-
նում են,— ուրեմն կապիտալիստների թվի մեծացումը.
պերճանքի նոր պահանջ և առաջանում և զրա հետ մի-

¹ «Յերկաբաթյա հանդես»:

² Բամբակի շտամերում:

ասին միջոցներ նրա բավարարման համար: Պերեմենի առաքիլաների արձագանքումն աճում է, աճում են նմանապես և հաղորդակցության միջոցները, վորոնք սակայն, քիչ աշխատուժեր են կլանում զարգացած յերկիրներում (ապացույց. p. 436 (389) [412—413]). վերջապես աճում է սպասավորողների դասակարգը՝ արդի օնային սֆուրկները, վորոնց համար նյութ է մատակարարում [բանվորների] ազատ կացուցումը... p. 437 (389) [412—413]:

Վիճակագրությունը: Տնտեսական հակասությունները. p. 437 (390) [414]:

Մեքենայի [մոծման] հետևանքով աշխատանքի բացարձակ անման հնարավորությունը արտադրության մի ճյուղում և այս պրոցեսի տարբեր տեսակները. p. 439—440 (393) [417—418]:

Խոշոր արդյունաբերության հսկայական ճկունությունը, հանկարծական թռիչքաձև ընդարձակումը զարգացման մի բարձր աստիճանի վրա. p. 441 (394) [418]: Հետադարձ ներգործությունը հումք արձագանք յերկիրների վրա: Արտադարձ՝ բանվորների ազատ կացուցման հետևանքով: Աշխատանքի միջազգային բաժանումը արդյունաբերական և յերկրագործական յերկիրների միջև: Ճշնաժամերի և ծաղկման պարբերականությունը. p. 442 (395—396) [420]:

Բանվորին այս ու այն կողմ նետելը ընդարձակման այս պրոցեսի ընթացքում. p. 444 (398) [422]:

Պատմական տեղեկություններ այս մասին. p. 445—449 (398—402) [422—427]:

Այնուհետև կոոպերացիայի և մանուֆակտուրայի արտամղման մասին մեքենայի կողմից (միջնաստիճանները. p. 450—451 (403—404) [427—429]). նաև վոչ-

գործարանային արտադրութեան արտամղումը. ար-
դյունաբերութեան այդ ճյուղերը [վարվում են] խոշոր
արդյունաբերութեան վոգով: Տնային աշխատանքը՝
գործարանի մի արտաքին բաժանմունք. p. 452 (404)
[429—430]: Տնային աշխատանքում և արդի մանուֆակ-
տուրայում շահագործումն ել ավելի անամոթ է, քան
բուն իսկ գործարանում. p. 453 (405) [430]

Որինակներ՝ Լոնդոնի տպարանները. p. 453 (406)
[431]: Կազմատներ, քրջեղենի տեսակավորանոց p.
454 (406) [431]: Աղյուս թրծողներ p. 455 (406) [431]:
Արդի մանուֆակտուրան ընդհանրապես. p. 456 (408)
[432]: Տնային աշխատանք՝ ժամեկանյուսումը. p. 457—
459 (409—411) [434—437]: Մոսկովի թրծողներ p. 460
(411) [437]: Գործարանային արտադրութեան փոխարկ-
վելը, յերբ շահագործելիութունն իր ծայրահեղ սահ-
մանին է հասել Wearing Apparel¹ կարի մեքենայի
միջոցով. 462—465 (413—416) [438—443]:

Այս փոխարկման արագացումը գործարանային
պարտադիր որենքների տարածման շնորհիվ, վորոնք
վերացնում են անսահմանափակ շահագործման վրա
հիմնված մինչայժմյան սովորութիւնը. p. 468 (417) [443—
444]: Ուիմսկ՝ կավագործությունը p. 467 (418) [444]:
Լուցկեգործությունը. p. 468 (418) [444]: Այնուհետև
գործարանային որենքների ներգործութիւնն անկա-
նոն աշխատանքների վրա, [վորոնք կապված են] հար-
կադրական անգործութեան, ինչպես նաև սեզոնների
և մոդաների հետ. p. 470 (420) [446—447]: Գերաշխա-
տանքը տնային աշխատանքում և մանուֆակտուրա-

¹ Զգեստեղենի պատկանելիքներ:

յում սեզոնի հետևանքով առաջացած հարկադրական պարապուծյան կողքին. p. 471 (420) [447]:

Գործարանային որենքների առողջապահական հոգվածները. p. 473 (422) [449]: Դատարարակուծյան վերաբերյալ հոգվածները. p. 476 (424) [451]:

Բանվորների ազատ կացուցումը լուկ հասակի պատճառով, հենց վոր նրանք տարիքավոր են դարձել, այլևս տվյալ աշխատանքի համար հարմար չեն, այլևս յերեխայի վարձով ապրել չեն կարող և դրա հետ միասին նոր աշխատանք ել չեն սովորել. p. 477 (426) [454]: Mysteries*-ի և մանուֆակտուրայի ու արհեստի ավանդական վոսկրացման վոչնչացումը խոշոր արդյունաբերության կողմից, վորն արտադրության պրոցեսը փոխարկում և բնության ուժերի գիտակցական կիրառման: Այդ պատճառով ըրոր նախկին ձևերի համեմատությամբ նա յե միայն հեղափոխական. p. 479 (428) [454—455]: Բայց իբրև կապիտալիստական ձև նա բանվորի համար պահպանում և աշխատանքի վոսկրացած բաժանումը և փորովհետև նա ամեն որ հեղաշրջում և նրա [աշխատանքի բաժանման] հիմքը, ապա բանվորը դրանից կորստյան և մատնվում: Մյուս կողմից հենց սրա մեջ և, միևնույն բանվորի գործունեյությունների անհրաժեշտ փոփոխության մեջ, նրա ըստ կարելույն մեծ բազմակողմանիության պահանջը և սոցիալական հեղափոխության հնարավորությունները. p. 480, 481 (429, 430) [456]:

Գործարանային որենսդրությունն արտադրության ըրոր նաև վոչ-գործարանային ճյուղերի վրա տարա-

* Արհեստավորների խորհրդավոր սովորությունները, վորոնք մինչև 18-րդ դարը պահպանվեցին:

ծելու անհրաժեշտութիւնը. p. 482 և հետ. (431) [458].
1867-ի ակտը p. 485 (433) [462]: Հանքարանները,
Ծանոթագրութիւնը p. 486 և հետ. (435) [463 և
հետ.]:

Գործարանային որհնքների համակենտրոնացնող
ներգործութիւնը, գործարանային արտադրութեան և
նրա հետ կապիտալիստական արտադրութեան դասական
ձևի ընդհանրականացումը, նրանից անբաժան հակասու-
թիւնների սրումը, հին հասարակութեան հեղաշրջման
տարրերի և նորի դոյացման տարրերի հասունացումը.
p. 488—489 (442—443) [471]:

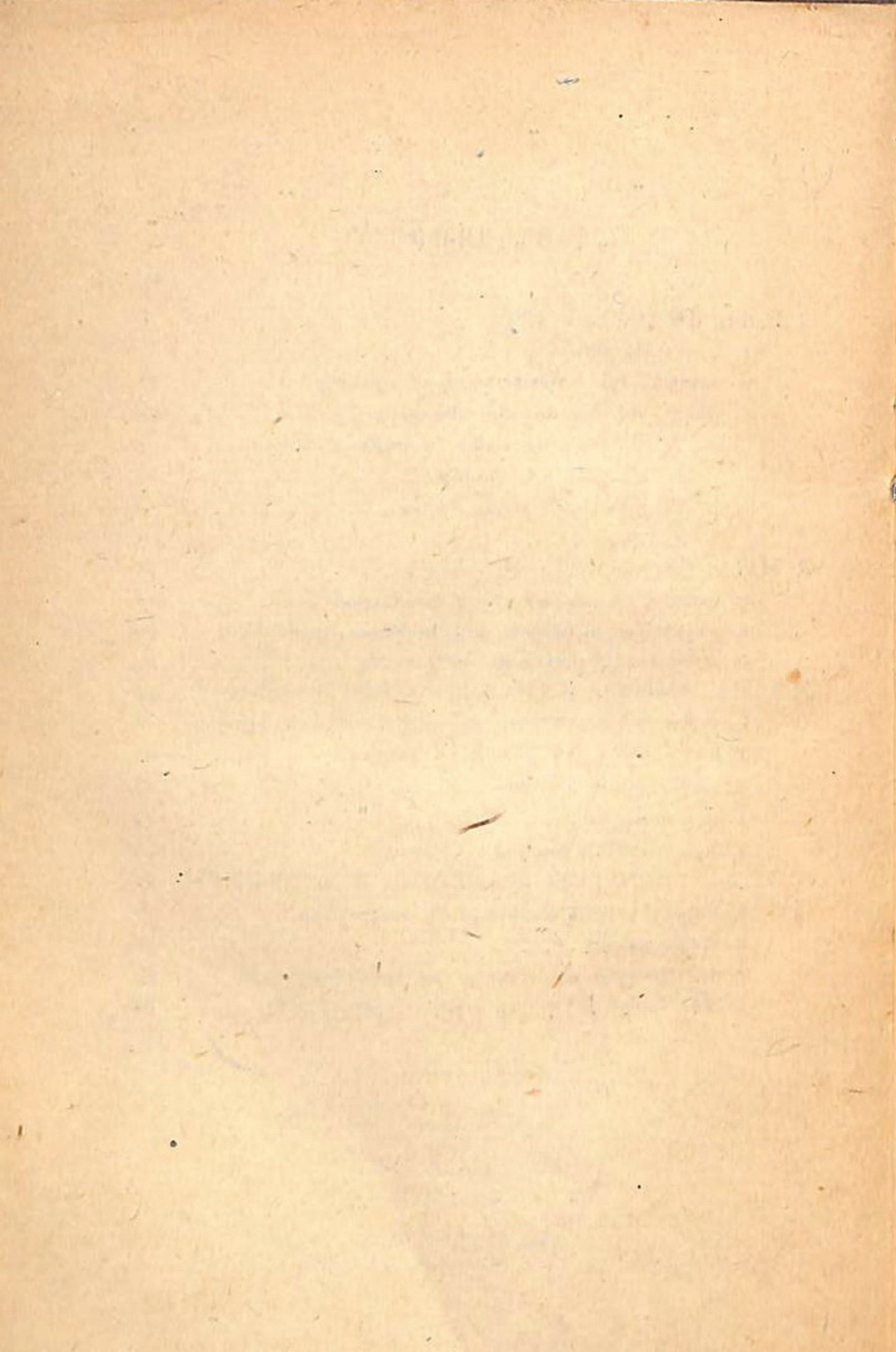
Յեղբագործութիւն: — Այստեղ ազատ կացուցումը
մեքենաների միջոցով ևլ ավելի սուր բնույթ ունի:
Գյուղացու վոխարինումը վարձու բանվորով: Գյուղա-
կան տնային մանուֆակտուրայի վոչնչացումը: Քա-
ղաքի և գյուղի հակադրութիւնների սրումը: Գյուղա-
կան բանվորներին ցաքուցրելով անելը և թուլացնելը,
մինչդեռ քաղաքային բանվորները համակենտրոնաց-
վում են, այս պատճառով յերկրագործական բանվորի
վարձն իջնում և մինիմումի: Դրա հետ միասին հողի
կողոպտումը—կապիտալիստական արտադրային դանակի
պսակը, ամեն հարսութեան աղբյուրի՝ հողի և բանվո-
րի ուժազրկումը (untergraben). p. 493—496 (444—446)
[473—475]:

V. ՀԵՏԱԴԱ. ՀԵՏԱԶՈՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ՀԱՎԵ-
ԼԱՐԺԵՔԻ ԱՐՏԱԴՐՈՒԹՅԱՆ ՎԵՐԱԲԵՐՅԱԼ:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

I	ԳԼՈՒԽ, ԱՊՐԱՆՔ ՅԵՎ ՓՈՂ	7
	1. ապրանքն ինքնին	—
	2. ապրանքների փոխանակության պրոցեսը	10
	3. փողը կամ ապրանքաշրջանառությունը	18
	A. Արժեքների չափը (վոսկին յենթադրե- լած ե = փողին)	—
	B. շրջանառության միջոց	14
	C. փող	20
II	ԳԼՈՒԽ, ՓՈՂԻ ԿԱՊԻՏԱԼ ԴԱՆՆԱԼԸ	26
	1. կապիտալի ընդհանրական փորձույան	—
	2. ընդհանրական փորձույանի հակասությունները	30
	3. աշխատուժի զեռումն ու վաճառումը	34
III	ԳԼՈՒԽ, ԲԱՅԱՐԱՑԱԿ ՀԱՎԵԼԱՐԺԵՔԻ ԱՐՏԱԴՐՈՒԹՅՈՒՆԸ	39
	1. աշխատանքի պրոցեսը յեվ արժեմեմացման պրոցեսը	—
	2. հաստատուն յեվ փոփոխուն կապիտալ	42
	3. հավելարժեքի ճորման	45
	4. աշխատոր	47
	5. հավելարժեքի ճորման ու մասշտն	53
IV	ԳԼՈՒԽ, ՀԱՐԱԵՐԱԿԱՆ ՀԱՎԵԼԱՐԺԵՔԻ ԱՐՏԱԴՐՈՒԹՅՈՒՆԸ	57
	1. հարաբերական հավելարժեքի գաղափարը	—
	2. կոոպերացիա	59
	3. աշխատանքի բաժանումը յեվ մանուֆակտուրա	66
	4. Մեքենանին յեվ խոշոր արդյունաբերությունը	72

Վ Ր Ի Պ Ս, Կ

ԸՃ Եջում, ներքևից ձ-րդ տողում տպված Ե՝ Ապրանքների փոխանա-
կությունը, սկսած և լինի Ապրանքների փոխակերպությունը:

Թարգմ. Ա. Տոնյան

Խմբ. Հ. Գյուլիֆեվսյան

Տեխն. խմբ. Ս. Խաչատրյան

Սրբ. Վ. Զիդեյան

Կենտր. օրբ. Յեր. Տ.-Մինասյան

Գլավիլիտի լիտգոր Ի—4875, հրատ. № 436,

Պատվեր № 51, տիբաժ 3000, ինդերս $\frac{\text{ПМЭ}}{\text{HK}}$

Հանձնված է տրամադրության 23/III 1937 թ.

Ստորագրված է ապագրության 7/V 1937 թ.

Գին՝ 50 Կ.

Հայկուսհրատի ապարան, Յերևան, Ալլահիբեգյան № 71

ԳԱԱ Հիմնարար Գիտ. Գրադ.

FL0039817

(184) 264
ԳԻՆԸ 50 Կ.

~~A 8027~~

A $\frac{I}{4658}$

Փ. ԶՆԴԵԼՅՍ

«КАПИТАЛ» К. МАРКСА, т. I, кн. I

Процесс производства капитала

Армпаргиздат, Ереван, 1 37